

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat
Postma, J.K.T.

Citation

Postma, J. K. T. (2017, February 14). *Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45861> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Postma, J.K.T.

Title: Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat

Issue Date: 2017-02-14

13 *Elder statesman* in de restauratiemonarchie

TERUG IN NEDERLAND

In mei 1814 keerde Gogel terug in Nederland waar sinds zijn vertrek erg veel veranderd was. Hij had in november 1813 de functie van commissaris-generaal voor de Financiën geweigerd, omdat hij meende dat het ancien régime zou worden hersteld. Zelf had Gogel in Parijs in zijn memorie van februari 1814 de droom van een republikeins vaderland, welvarend door vrijhandel ontwikkeld. Hij was niet de enige voorstander van een republiek. Van Zanten poneert in zijn dissertatie dat velen in 1813-1814 een republiek verkozen boven een monarchie.¹ Toch kwam er een bewind met een soevereine vorst en later een koning tot stand waar de republikeinsgezinden zich bij neerlegden. Hoe was dat zo gelopen? Het besliste optreden van Van Hogendorp, gesteund door Falck, Kemper en Canneman, was een belangrijke factor. De oud-patriot Wiselius zag de monarchie als een stelsel waarmee de regenten in het gareel konden worden gehouden, terwijl de koning zich moest binden aan constitutie. Zo raakte de republiek uit zicht, niet alleen de federale republiek, maar ook de eenheidsrepubliek van Gogel.

Niet uit zicht verdween de bureaucratische eenheidsstaat; ook Willem I wilde deze handhaven en uitbouwen. Hoewel Van Hogendorp zoveel mogelijk terug wilde keren naar de Oude Republiek, had hij in zijn schets van een grondwet van 1812 wel enige aanpassingen opgenomen, gericht op de eenheidsstaat. Bij het be- raad in de grondwetscommissie, die de soevereine vorst had ingesteld, veranderde onder invloed van Van Maanen c.s. de schets nog meer in deze richting. Men ver- ankerde het systeem van de nieuwe zelfstandige staat in de monarchie, niet in het volk.² Daarmee was het ook geen ideologisch project meer, zoals Gogel het altijd had gezien. Het kon in elk geval moeilijk als zodanig worden gepresenteerd. Men was immers niet meer principieel tegen het ancien régime! In 1813 werd wel het bestuurlijke legaat van de Bataafs-Franse tijd overgenomen, maar zonder de ideo- logische connotaties.³

Er is wel betoogd dat onder Willem I de Bataafse republiek voortbestond met

1 Van Zanten, *Schielijk*, 39.

2 Te Velde, *Over het begripen van 1813*, 8.

3 Drentje, 'Oranje boven', 58.

een koning aan het hoofd.⁴ Verder heette het, dat Willem I zich in het bed van Napoleon vlijde. Dat was juist, hoewel de vorst het bed wel snel aanpaste. Het politieke bestel van Willem I, dat in zijn structuur grondig verschilde van de oude staat der Verenigde Nederlanden, steunde inderdaad op het baanbrekende werk dat in de voorafgaande jaren was verricht. En daarmee maakte Willem I zich los van het ancien régime van zijn vader. Gogel zal echter vooral naar het conservatieve kiesstelsel, de weer toegenomen invloed van de oude elites en macht van de provincies hebben gekeken; dat alles was een gevolg van de invloed van Van Hogendorp.⁵ Ook in de steden kwamen de oude verhoudingen terug. In Amsterdam kwam het bestuur weer in handen van een college van vier burgemeesters. Maire Van Brienen die na een verblijf van enkele maanden in Parijs in maart 1814 terugkeerde, kwam daar niet meer aan te pas.⁶ Voor Gogel was het moeilijk dit hybride systeem naar waarde te schatten. Hij lette vooral op zaken die hem niet aanstonden, ook al omdat hij weinig geneigd was opnieuw een publieke functie te aanvaarden.

Zoals altijd was Gogel erg bezig met zijn politieke reputatie. Er is wel beweerd dat hij na terugkomst aarzelde om eer te betuigen aan de nieuwe soeverein, omdat het er dan op zou lijken dat hij zijn functie terugwilde. Omdat hij echter bang was dat hem voor dat gebrek aan eerbetoon rancuneuze motieven zouden worden toegedicht, zou hij toch maar een audiëntie hebben aangevraagd.⁷ Hoe dan ook, via zijn vriend en oud-medewerker Copes van Cattenburch, die op dat moment als ambtenaar bij het departement van Financiën werkte, ontving Gogel een uitnodiging om op 16 mei aan het hof in Den Haag te verschijnen om met de soevereine vorst te spreken.⁸ Deze zou hem welwillend hebben ontvangen en zou zich lang met hem hebben onderhouden.⁹ Er was in elk geval gespreksstof genoeg. Gogels werk was in de afgelopen maanden bij tal van gelegenheden bij de vorst aan de orde geweest. Het belastingstelsel van Gogel was goeddeels hersteld, Willem I had intussen zijn handtekening gezet onder een octrooi van De Nederlandsche Bank, waarvoor een eerder plan van Gogel de basis was. Ook Gogels voorstel van juli 1813 om de verschillende schuldtitels tot één soort terug te brengen was aanvaard.¹⁰ De Financiële wet, die daarvan uitging, was twee dagen voor het gesprek in het Staatsblad verschenen. Krachtens de intussen aangenomen nieuwe grondwet zou de Utrechtse Munt, het enige overgebleven munthuis na Gogels centralisatie van 1807, worden omgedoopt tot 's Rijks Munt.

Met de proclamatie van 21 november 1813 was de bestaande Franse fiscale wetgeving, die op 1 januari 1812 was ingevoerd, in beginsel gehandhaafd. Een week na zijn komst nam de nieuwe vorst echter al een besluit tot verlaging van de accijnzen

4 Rogier, *Eenheid en scheiding*, 264.

5 Drentje, 'Oranje boven', 57.

6 Van der Burg, 'Burgemeester in oorlogstijd', 134.

7 *Galerie Historique*, deel 5, 165.

8 C. van Boetzelaer (groot-kamerheer van de soevereine vorst) aan Copes van Cattenburch, 14 mei 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1538.

9 *Galerie Historique*, deel 5, 165.

10 Gogel aan Gaudin, 27 juli 1813, in: *GAGN*, deel 6, band 2, 1513-1515.

op dranken en schafte hij het impopulaire staatsmonopolie van de tabak af.¹¹ Ook werden de traditioneel lage conveen- en licentrecht van het Placaat van 1725 opnieuw ingevoerd en de hoge Franse douanerechten afgeschaft.¹² Bij besluit van 23 december 1813 verving de vorst de Franse belastingen nog verder door die van Gogel. De accijnzen uit zijn stelsel gingen de Franse heffingen vervangen. Wel bleven voorlopig onder meer de grondbelasting, de patentbelasting en de zegel-, registratie-, griffie- en hypotheekrechten volgens de Franse wetgeving geheven. De Inlijving had belastingvermindering gebracht, het herstel van de onafhankelijkheid leidde tot vermeerdering van de lasten. ‘Zelfs meerendeels zwaarder dan onder de dwinglandij’, verzuchtte Willem de Clercq in zijn dagboek.¹³ Bovendien leverde het systeem meer ergernis op dan vroeger, omdat de ambtenaren door de Fransen was geleerd de regelingen letterlijk en rigoureuus toe te passen.¹⁴

Er is het bekende citaat waarin kort na de machtswisseling van 1813, kennelijk met ontsteltenis, geconstateerd werd dat de prins patriots geworden was.¹⁵ Dat was zeker niet juist, Willem I was allerm minst patriots geworden. De vorst liet via Falck aan Canneman weten dat hij bij voorkeur Oranjegezinden benoemd wilde zien die in 1796 waren ontslagen.¹⁶ Bij de Oranjegezinden wekte het namelijk irritatie dat vele zittende ambtenaren zonder meer overgingen in dienst van Willem I. De Oranjeman Aylva klaagde er in een brief aan de soevereine vorst over dat op het departement van Financiën ‘de clique van Gogel’ was gehandhaafd, zodat goede vaderlanders er niet aan te pas kwamen.¹⁷ De brief hielp blijkbaar niet, want er volgde nog een aantal brieven van Aylva. Ook Collot, die de kritiek deelde, had geduchte spijt dat hij Canneman in november 1813 bij Van Hogendorp had geïntroduceerd.¹⁸ Er was meer kritiek op Canneman, die immers een leerling van Gogel was, die ‘omgekocht door Frankrijk’ tijdens het bewind van Schimmelpenninck het belastingstelsel had hervormd.¹⁹ Willem I wees de kritiek aanvankelijk echter af: ‘De suggestie dat Canneman kwade bedoelingen zou hebben, wordt weersproken door zijn gedrag en door hetgeen Van Hogendorp mij over zijn opstelling bij het begin van de omwenteling heeft verteld.’²⁰

Toch werd Canneman begin april als bewindsman vervangen door de directeur-generaal nationale schuld Six van Oterleek. Dat gebeurde bij een herschikking van de ministeriële staf een week na de inhuldiging van de vorst. Vorst en minister konden niet met elkaar opschieten, maar dat de partijschappen ook nog een rol speelden, blijkt uit de verbitterde verdachtmaking van Canneman: ‘De Oranje factie en

11 Besluiten van 6 december 1813 (Staatsblad, nrs. 5 en 7), aangehaald in Tellegen, *De wedergeboorte*, 330.

12 Pfeil, *Van tollenaar tot poortwachter*, 58.

13 Aantekening 22 maart 1814, De Clercq, *Dagboek*, deel 4, 55.

14 Wright, *Free Trade*, 83.

15 *BG*, deel 5, 49.

16 Falck aan Canneman, 7 december 1813, in: Hora Siccama (ed.), *Brieven van Falck*, 195; volgens deze publicatie is de brief van 23 november 1813, maar ze moet gezien de inhoud van 7 december 1813 zijn.

17 Aylva aan de soevereine vorst, 15 december 1813, in: *GAGN*, deel 7, 399.

18 Steur (ed.), ‘Een handschrift van Collot’, 220.

19 Anoniem schrijven van B., district Nijmegen, gevoegd bij brief van Willem Frederik aan Wilhelmina van Pruisen, 25 januari 1814, aangehaald in Koch, *Koning Willem I*, 251-252.

20 Willem Frederik aan Wilhelmina van Pruisen, 25 januari 1814, aangehaald in *ibidem*, 252.

Afb. 24 Portret van Elias Canneman, kopie (1941) door W. Stad van het schilderij (1815) van Charles Howard Hodges dat later verloren is gegaan, Belasting- en Douanemuseum, Rotterdam, BDM_00571_01.

den adelhoop heeft my als een gevaarlijk tegenstander weeten te doen ecarteeren.’ Hij zag het ‘als een offer dat men brengt ten zoen van provinciale veete en adelyke haat’. Hij las er dan wel niet de bedoeling in ‘om de financieele eenheid te ondermynen’, maar was daar toch ook niet helemaal gerust op.

Bij de benoemingen van enkele nieuwe bewindslieden, allen vanouds Oranjegezinden, tekende hij aan dat zich ‘dus alles onder de vrienden’ afspeelde.²¹ Canneman had al eerder over zijn werkomgeving geklaagd bij zijn eigen vrienden die blij waren dat zijn ‘radbraken’ voorbij was.²² De gedachten van de ontslagen bewindzman gingen nu ook uit naar zijn voorgangers: ‘Wij zullen nu wel spoedig onze arme Hollanders die in Parijs opgesloten waren naar herwaarts zien vliegen. Hoe verlang ik G. en A. terug te zien.’ Nu Canneman bij de Oranjevorst als minister in ongenade was gevallen, hoopte hij het contact met de politiek steilere Gogel te kunnen herstellen. Voorzover bekend, is dat echter nooit gebeurd.

Canneman had in de laatste maand voor zijn ontslag nog wel Gogels plan voor

21 Canneman aan Van 't Wout, 7 april 1814, HA-DNB, dossier Van 't Wout. Van 't Wout was een vroegere medewerker van de Beleenbank en Financiën en een goede vriend van de bewindzman. Uit de brief blijkt dat de opmerking van Van den Berg en Vis, dat Canneman zelf ontslag nam vanwege de instroom van Oranjegezinde ambtenaren onjuist is, Van den Berg en Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, 196.

22 Van 't Wout aan Canneman, 9 april 1814, Familiearchief Canneman, nr. 33-29, transcriptie ontvangen door de auteur bij mailbericht van M. van Leeuwen-Canneman, 6 juni 2014.

een nationale bank bij de vorst kunnen bepleiten. Gogel had dat plan in 1798 als agent – in nauw overleg met Goldberg – opgesteld en het in 1802 voor het toenmalige bewind opnieuw bewerkt, maar het was nooit verwezenlijkt. Canneman was daar destijds ook bij betrokken geweest. Zijn vriend Van 't Wout, die als vroegere medewerker van Financiën goed op de hoogte was van Gogels plan, had de nieuwe bewindsman na diens aantreden in kennis gebracht met de Amsterdamse financiële adviseur Jan Bondt, die met het oog op een te verwachten 'schaarsheid van geld' bij hem aandrong op de oprichting van een 'nationale beleenbank of -kamer'.²³ Dat bracht Canneman op de gedachte de vorst te attenderen op Gogels plan. Nadat zijn vorstelijke 'principaal' had laten weten daar wel wat in te zien, belegde Canneman in de eerste helft van maart 1814, toen Gogel nog in Parijs verbleef, een aantal vergaderingen met Goldberg en Six van Oterleek. Goldberg formuleerde een voorstel dat slechts weinig verschilde van Gogels ontwerp van 1802. De nieuwe instelling kreeg de naam 'Nederlandsche Bank'.

Het tekent de snelle werkwijze van de vorst dat vervolgens in tien dagen het besluit over de bank tot stand kwam. Op 14 maart gaf Goldberg een uiteenzetting over zijn ontwerp aan de vorst in aanwezigheid van Canneman en Six. Nadat op wens van de vorst enige veranderingen waren aangebracht, besprak deze het ontwerp met Van Hogendorp en Van Maanen en werden nog enkele adviezen ingewonnen.²⁴ Op 25 maart 1814 tekende de vorst het besluit.²⁵ Het definitieve octrooi van de Bank verschilde op een aantal punten van de ontwerpen van Gogel en Goldberg. De vorst had een aantal wijzigingen aangebracht, die hem meer invloed op de Bank gaven en die het mogelijk maakten om aan de publieke autoriteiten kredieten te verstrekken. De structuur van Gogels oorspronkelijke ontwerp bleef echter grotendeels gehandhaafd.²⁶ Zo lag Gogels project van 1802 ten grondslag aan het besluit dat de soevereine vorst had ondertekend en dat aan de Nederlandsche Bank haar eerste octrooi verleende. Gogel was dan ook 'de geestelijke vader van het eerste charter van de Nederlandsche Bank'.²⁷

Ongetwijfeld kwam in het gesprek van de vorst en Gogel op 16 mei ook de wet met een nieuwe aanpak van de tiërcering van de staatsschuld aan de orde. Nadat Six van Oterleek Canneman op 6 april was opgevolgd, had de nieuwe minister advies over dit onderwerp gevraagd aan Gogels vroegere financiële adviseur Saportas. Ze bedachten voor de koning een ingewikkelde operatie die echter geen wezenlijke

23 Bondt aan Canneman, winter 1813-1814, NA, Canneman (1904), inv.nr. 25, ook in De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, tweede stuk, 648-649; Canneman aan Van 't Wout, 11 maart 1814, HA-DNB, dossier Van 't Wout.

24 Ook Van 't Wout en Bondt waren betrokken bij de advisering, Van 't Wout gaf in 1814-1815 technische adviezen over het opzetten van de nationale bank (Van Horn, 'Gabriël Theodorus van 't Wout', 10-13) en Jan Bondt zou nog jaren adviseur van DNB blijven (*NNBW*, deel 10, 85-86).

25 Het ontwerp van Gogel van 1802 en de aanpassing door Goldberg van 1814 zijn gepubliceerd in De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, tweede stuk, 613-648, resp. 650-672. Het vorstelijke besluit met het octrooi werd gepubliceerd in Staatsblad, nr. 40, 1814, ook in De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, eerste stuk, 461-478.

26 Uittenbogaard, *De Nederlandsche Bank 1814-1852*, 59-61 en 66.

27 De Jong, 'I.J.A. Gogel', 5.

verandering inhield.²⁸ Eenmalig kwam er een flink bedrag aan inkomsten binnen, maar structureel verslechterde de financiële situatie. Later zou Gogel een negatief oordeel uitspreken; hij was het met ‘de geheele verwisselings- en inschrijvingsoperatie nooit eens geweest’.²⁹ Alleen de omwisseling van verschillende soorten schuld in vorderingen met dezelfde rente was een constructief element, waar ook Gogel in 1813 al op had aangedrongen.

Een paar dagen na het gesprek zou de vorst Gogel een functie hebben aangeboden die de oud-bewindsman niet accepteerde, omdat hij naar zijn zeggen geen publieke functie meer wenste.³⁰ Toen Van ’t Wout, die als particulier adviseur intussen goed thuis was in de zakenwereld, hem polste over een mogelijke associatie met een zakelijke relatie in Parijs schreef hij dat hij inderdaad weer de handel in wilde ‘om alle staatkundige bemoeiingen vaarwel te zeggen’. Hij dacht niet aan een eigen handelshuis, maar aan een ‘vaste verbintenis in eenig onbesproken solide huis van negotie of compagnieschap’.³¹ Hij schreef verder dat hij financieel weinig kon bijdragen. ‘Het is dus alleen mijn naam en reputatie, met mijne ondervinding, welke ik aan te bieden heb.’ Gogel meldde nog, dat er allerlei praatjes over hem gingen. ‘Het publiek doet mij de eer aan mij tot differente posten te benoemen. Aan alle die praatjes is direct noch indirect iets waars.’ Aangezien de onderhandelingen over een compagnonschap in een handelshuis echter niet tot resultaat leidden, vatte Gogel het plan op om een fabriek op het platteland over te nemen.

Omdat Gogels financiële positie niet rooskleurig was, deed hij in de loop van 1814 ook enkele pogingen bij de Conseil d’État om zijn achterstallige salaris te ontvangen. In zijn ontslagbrief aan de graaf van Artois van eind april had hij hierop al gezinspeeld. Enig succes had het financiële kantoor Audenet en Slingerland in Parijs, dat het salaris over de maanden januari tot en met maart 1814 wist te incasseren. Ook ondernam dit kantoor stappen om de vergoeding te innen die verbonden was aan het lidmaatschap van het Legioen van Eer.³² In november schreef Gogel nog een brief aan Joseph Louis, de nieuwe minister van Financiën in Frankrijk, die hij in diens eerdere functie van staatsraad goed had leren kennen.³³ Hij herinnerde aan hun vriendschappelijke relatie tijdens een verblijf van Louis in de jaren 1810–1811 in Amsterdam. Gogel vroeg om een pensioen als lid van de Conseil d’État. Het antwoord is niet bekend. Ondanks de klachten over zijn slechte financiële situatie zou Gogel een maand later een functie onder Willem I weigeren, zonder echt goed af te tasten welke financiële mogelijkheden deze functie hem zou bieden.

28 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 122-123; Postma, ‘De tiërcering van 1810’, 184.

29 Gogel aan Röell, 6 januari 1821, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 231-233, inzh. 233.

30 A. Garnier, *La cour de Hollande*, 362; *Galerie Historique*, deel 5, 165.

31 Gogel aan Van ’t Wout, 21 juni 1814, HA-DNB, dossier Van ’t Wout. De brief is ook afgedrukt in *De Florijn*, personeelsblad van DNB, maart 1980 en aangehaald in Vles, *Gogel*, 202. In beide publicaties staat de onjuiste datum van 21 juni 1812 i.p.v. 1814 vermeld.

32 Brieven juli-oktober 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158.

33 Gogel aan Louis, 15 november 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1538-1539.

HET AANBOD VAN DECEMBER 1814

In december 1814 kreeg Gogel het aanbod directeur-generaal van het kadaster te worden. Het opzetten van het kadaster was van groot belang voor de heffing van de grondbelasting. Nadat de vorst met zijn minister van Financiën Six van Oterleek over 'de talenten en het personeel character' van Gogel had gesproken, vroeg de minister aan de financiële adviseur Saportas zijn oude zakenrelatie voor deze functie te polsen.³⁴ In eerdere perioden had Gogel alles opzijgezet om een bijdrage aan de modernisering van de staat te leveren, nu weigerde hij opnieuw een publieke functie. Na een gesprek met Saportas zette Gogel dezelfde dag nog zijn overwegingen uitvoerig op papier.³⁵ Er was hem blijkbaar veel aan gelegen zich goed te rechtvaardigen. Zijn reputatie ging hem aan het hart. Gogel schreef dat hij met de aangeboden functie niet uit de voeten kon in de nieuwe politieke constellatie, omdat bij de constitutie de provincies te veel macht was toegekend. Hij kenschetste de provincies als 'tegenwerkers' tegen alles wat met hun belangen niet overeenkwam en herinnerde aan de tegenstand die een kadaster in het verleden al had ontmoet. Ook in de toekomst voorzag hij zwaar verzet tegen een kadaster, terwijl het van belang was dat 'de verponding eindelijk op eenen gelijken en eenparigen voet door den geheelen staat zal worden ingevoerd'. Gezien de te verwachten tegenwerking moest het kadaster direct onder het ministeriële gezag vallen en niet zelfstandig zijn. Het kadaster moest volgens Gogel dan ook 'een divisie van de administratie van het ministerie' blijven. Hij wees erop dat hij als minister van Financiën onder Lodewijk Napoleon het kadaster niet aan een zelfstandige directeur-generaal (dus buiten het ministerie) had willen toevertrouwen. Toen Lodewijk de douane en de domeinen van het ministerie afscheidde, had Gogel zelfs zijn ontslag genomen. Gogel had destijds bij dat ontslag nogal laconiek gedaan over deze afscheidingen. Zijn andere klachten over de persoonlijke relatie met de koning en over het financiële beleid had hij daardoor meer nadruk gegeven. Uit zijn brief aan Saportas blijkt echter, dat de organisatorische meningsverschillen met Lodewijk wel degelijk zwaar wogen.

Daarna liet Gogel in zijn omstandige afwijzingsbrief een schets van zijn loopbaan volgen. Hij schreef dat hij zich aanvankelijk aan alle benoemingen had onttrokken, totdat hij in 1798 na een dreigement van 'banissement' het agentschap van Financiën toch maar had aanvaard. Meermalen had hij vruchteloos om ontslag verzocht, tot hij in 1801 gelegenheid zag om zich terug te trekken. In 1805 had Schimmelpenninck volgens Gogel zijn medewerking als het ware tot een voorwaarde voor diens aanvaarding van het bestuur gemaakt. Ook koning Lodewijk had hem niet willen loslaten, totdat hij uiteindelijk zijn ontslag bijna had moeten afdwingen. Vervolgens was hij als adviseur naar Parijs ontboden en daarna was hij weer naar Nederland teruggezonden om zijn laatste functies te vervullen. Gogels schets benadrukte het profiel van een non-politicus. Zo schreef hij 'steeds zeer ongaar-

34 Six van Oterleek aan Saportas, 9 december 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in ibidem, 1539.

35 Gogel aan Saportas, 10 december 1814.

ne ambtenaar (te zijn) geweest'. Gogel vermeldde niet, dat hij in 1798 weinig of geen weerstand had geboden toen hem gevraagd werd in publieke dienst te treden. Evenmin vermeldde hij dat hij in de periode 1802-1805 als koopman in Amsterdam de politieke ontwikkeling in Den Haag van dag tot dag volgde en voortdurend hand- en spandiensten voor het bewind had verricht, terwijl hij zich daar toch gemakkelijk aan had kunnen onttrekken. In 1804 had hij toch wel zwaar gelonkt naar een ministerspost onder Schimmelpenninck.

Gogel ging ook in op zijn financiële positie. Het hervatten van de oorlog in 1803 had zijn 'ordentelijk middelmatig vermogen' vernietigd en negatieve gevolgen gehad voor de plantages waarvoor hij een hypothecaire lening had verstrekt. Ondanks zijn zuinige levenswijze had hij uiteindelijk weinig overgehouden, zodat hij geen mogelijkheid zag om de aangeboden functie aan te nemen. Nu hij 49 jaren oud was, werd het tijd dat hij middelen zocht, niet alleen om van te leven, maar ook om bij overlijden zijn familie voldoende middelen van bestaan na te laten. Dat kon hij niet verwezenlijken door een publieke post te gaan bekleden, dat was volgens hem alleen door commerciële activiteiten te bereiken. Nagenoeg dezelfde argumentatie had hij bijna zes jaar eerder gebruikt om bij Lodewijk Napoleon handhaving van zijn handelshuis naast zijn publieke functie te bepleiten. Hij schreef dat na zijn terugkomst uit Parijs in mei 1814 al zijn pogingen erop gericht waren een commercieel bestaan op te bouwen, dat was hem echter nog niet gelukt door gebrek aan contant geld. Hij wilde zich nu niet 'opnieuw in eenen loopbaan begeven, welke reeds dadelijk door verhuising en etablissement in den hoofdstad veele onkosten veroorzaakt, geene of weinige overwinsten aanbied, en bij overlijden vrouw en kinderen in eenen even ongunstige staat overlaat, alsof dit sterven heden plaatshad.' Ook wilde hij niet verbergen, dat hij 'na tien jaaren moeyelijke en overkropte bezigheden' naar een meer rustige loopbaan verlangde. Zijn denken en werkvermogen waren ook niet meer zo goed als tien of zeventien jaren daarvoor, toen hij zijn agentschap en daarna zijn ministerschap aanvaardde, terwijl een publieke functie in de toekomst toch veel van hem zou vergen. Ten slotte merkte hij op liever geen ontmoeting te hebben met Six om 'gepraat, waarvan hij elke dag het voorwerp was' te vermijden.

Saportas was teleurgesteld en probeerde Gogel over te halen met het argument, dat men in een publiek ambt inderdaad niet in staat was om veel opzij te leggen, maar dat dat in de handel toch ook erg onzeker was.³⁶ Voor zakelijke activiteiten waren immers financiële middelen nodig, waar Gogel niet over beschikte. Saportas had begrepen, dat men in Den Haag veel voor Gogel wilde doen, en dat hij betere vrienden bij de overheid had dan in het bedrijfsleven. Saportas wist dat Gogel meer prijs stelde op rust en onafhankelijkheid dan op naam en titels. 'Maar beste vriend, hebt gij die rust? Hebt gij die onafhankelijkheid?' Hij werkte verder op Gogels gemoed door erop te wijzen dat hij nu door dezelfde vorst werd aangezocht, die hij negentien jaren daarvoor had helpen weggagen. En dat gebeurde, omdat deze vorst in Gogel 'een man van talenten' erkende. Verder merkte hij fijntjes op dat het Go-

36 Saportas aan Gogel, 11 december 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1542-1543.

gel toch niet onverschillig kon zijn opnieuw op te gaan treden, als antwoord op al diegenen, ‘die u als politiek dood beschouwen’. Ten slotte herinnerde Saportas Gogel aan zijn waarschuwing voor diens vertrek in december 1813 naar Parijs. Als Gogel toen was gebleven had hij zich waarschijnlijk alle onaangenaamheden die hij nu ondervond kunnen besparen.

Six haalde Gogel over om toch naar Den Haag te reizen, waar ze een lang gesprek hadden.³⁷ Gogel bleef bij zijn standpunt dat hij nog eens schriftelijk bevestigde.³⁸ Hij gooide het afwijzen van de functie nu geheel en al op de zorg voor zijn gezin. Aangezien zijn jongste dochter ziek was, kon hij niet op korte termijn naar Brussel reizen en de vorst mondeling zijn bezwaren uiteenzetten. Zou de vorst hem toch willen zien dan zou hij uiteraard later nog komen. Gogel uitte de gebruikelijke plichtplegingen van die tijd aan het adres van de vorst: ‘hij wenschte niet beter dan Hoogstdenzelven met ijver te dienen.’ Gezien zijn weigering betekenden die woorden echter niet veel. Hij merkte verder nogal larmoyant op dat het denken over de zaak zelf, de ziekte van zijn dochter en een toevallige drukke aanloop zoveel invloed ‘op zijn door veel werken verzwakt hoofdstel’ hadden, dat hij slechts met moeite enige regels op papier kon zetten. Blijkbaar wilde hij laten zien dat zijn afweging wel degelijk een worsteling was geweest. Het herinnert aan Gogels brieven in april 1809 aan Lodewijk Napoleon, toen hij zijn handelshuis niet wilde opgeven en met een beroep op een ‘maladie de nerfs’ ontslag vroeg.

Een dag later meldde Gogel nog dat hij de onderhandelingen tot overneming van een fabriek kon voortzetten, blijkbaar was hem intussen een lening toegezegd.³⁹ Six concludeerde dat hij niet op Gogel kon rekenen voor ’s lands dienst, maar was verheugd dat Gogels commerciële project slaagde.⁴⁰ Hij kon in zijn hart Gogel geen ongelijk geven, indien deze zich inderdaad goed zou kunnen vestigen.⁴¹

De wijdlopiegheid van de brieven, de reis naar Den Haag en het aanbod om de vorst eventueel nog een toelichting te geven, wijzen erop dat Gogel zijn imago van respectabel oud-staatsman met gevoel voor verantwoordelijkheid van belang achtte. De correspondentie wekt de indruk dat Gogels besluit vanaf het begin vast stond. Alleen in de eerste brief hanteerde hij een politiek argument, dat voor hem zeker van belang zal zijn geweest. Daarna stelde hij zich als een non-politicus op met een persoonlijke argumentatie waar weinig vat op te krijgen was. Hij ontweek zo het aanzoek om in staatsdienst te treden.⁴² Hij weigerde de functie, maar verbrandde zoals gewoonlijk niet alle schepen achter zich. Hij bleef *on speaking terms* met de vorst door zich als non-politicus voor te doen en vooral te beklemtonen dat zijn particuliere omstandigheden een publieke functie onmogelijk maakten. Van enige anti-Oranjegezindheid was in de brieven van Gogel niets te bespeuren.

Opmerkelijk is, dat hij niet informeerde welke beloning hij kon verwachten. Hij

37 Six aan de soevereine vorst, 14 december 1814, in: *GAGN*, deel 7, 714-715.

38 Gogel aan Six, 14 december 1814, *NA*, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1543-1544.

39 Gogel aan Six, 15 december 1814, *NA*, Gogel, inv.nr. 158, ook in *ibidem*, 1544-1545.

40 Six aan Gogel via Saportas, 16 december 1814, *NA*, Gogel, inv.nr. 158, ook in *ibidem*, 1545.

41 Saportas aan Gogel, z.d. (waarschijnlijk 17 december 1814), Gogel, inv.nr. 158, ook aangehaald in *ibidem*, 1545.

42 Vissering gebruikte de term in 1879 in zijn opstel ‘Op het IJ’, 30.

had kunnen proberen een goed salaris en een pensioen in de wacht te slepen. Het alternatief dat hij op het oog had, was immers financieel niet veelbelovend, zoals Saportas hem nog onder ogen had gebracht. De vraag is wel hoe oprecht Gogel was. De functie van directeur-generaal van het kadaster was beneden de waardigheid van een oud-minister van Financiën, zeker in de situatie dat een vroegere ondergeschikte (Six van Oterleek) minister was. Hierover repte Gogel echter niet. Hij deed dat slechts impliciet, toen hij constateerde dat een directeur-generaal buiten het ministerie onvoldoende macht en gezag had om de taak uit te voeren.

Voor zichzelf zal hij hebben moeten toegeven, dat Nederland niet het orangistische ancien régime had gekregen dat hij bij het schrijven van zijn Parijse memorie van februari 1814 voor ogen had. De eenheidsstaat met zijn Bataafs-napoleontische bureaucratie en nieuwe bestuurlijke ethos waren immers gehandhaafd. Anders dan Willem Frederik en Van Hogendorp hadden aangekondigd, waren de oude tijden van voor 1795 niet weerom gekeerd. De door Canneman opgestelde proclamatie van 21 november 1813 had de weg vrijgemaakt voor handhaving van de toen bestaande napoleontische wetten en ambtenaren. Amsterdamse oud-patriotten als Wiselius en Kraijenhoff, en ook invloedrijke wegbereiders als Kemper en Falck stuurden de Omwenteling in nationale richting. Willem Frederik zelf bleef weliswaar maandenlang de kat uit de boom kijken, maar wilde zeker niet naar de situatie van voor 1795 terug. Dat alles schiep ruimte voor mensen als Van Maanen, Röell en Mollerus om in de grondwetscommissie te streven naar een moderne eenheidsstaat, met behoud van belangrijke verworvenheden van de Bataafs-Franse tijd.

Daar stond tegenover dat het politieke bestel een hybride karakter hield, wat in december 1814 nog duidelijker was dan eerder bij de terugkomst van Gogel uit Parijs. Hiervoor is al genoemd, dat Van Hogendorp sterk had ingespeeld op de oude provinciale tradities en op de provinciale elites.⁴³ Onder het bewind van Willem I bestonden veel oligarchische praktijken, vooral in de provincies. De vorst zelf was meermalen verwonderd ‘verouderde aristocratisch-provinciale prullerij’ aan te treffen, met hinderpalen voor algemene administratieve maatregelen. Eenmaal klaagde hij zich zelfs bij Van der Duyn dat de omwenteling van 1795, die men zo volledig had genoemd, niet beter schoon schip had gemaakt.⁴⁴ Van belang is ook dat in de periode 1795-1813 op nationaal niveau het bestuur wel was uitgebouwd, maar dat het in de steden veelal op de oude voet was doorgedaan, waardoor ook na 1813 economisch-politieke hervormingen moeilijk tot stand kwamen.⁴⁵

Kortom, Gogel bleef bezwaren houden tegen de te grote macht van de provincies in de nieuwe constitutie. De politieke elite trachtte het nieuwe bestel acceptabel te maken door net te doen alsof Nederland terugkeerde naar de goede oude tijd van voor de Bataafse Omwenteling. Oranje vormde daarbij de relatie met het verleden.⁴⁶ Het politieke klimaat in 1814 was voor Gogel dan ook niet erg uitnodi-

43 Kossmann, *De Lage Landen*, deel 1, 98; Van Zanten, *Schielijk*, 29; Witte, ‘De Belgische provinciewet in 1836’, 31.

44 Sirtema van Grovestins (ed.), *Gedenkschriften van Van der Duyn van Maasdam*, 22.

45 Drentje, ‘Oranje boven’, 58.

46 Te Velde, *Van regententaliteit tot populisme*, 77-78.

gend om een publiek ambt te accepteren. Zonder dat te zeggen, voorzag hij ongetwijfeld ook een moeilijke samenwerking met de autoritaire Willem I, na zijn negatieve ervaringen met koning Lodewijk. Zijn vroegere vriend Canneman was niet alleen vervangen als minister van Financiën, maar was naderhand zelfs uit de Raad van State verwijderd, nadat hij daar tegen de Financiële wet van 1814 had gestemd, een wet waarmee ook Gogel het oneens was. De samenwerking van Willem I met zijn wegbereider Van Hogendorp verliep ook al zeer stroef.

BUITEN HET GEWOEL

Six had geschreven dat hij Gogel gelijk gaf als hij zich inderdaad als fabrikant goed kon vestigen. Dat pakte echter verkeerd uit. Gogel nam een noodlijdende blauwselfabriek over die op de buitenplaats 'Vreedensrust' in Overveen stond, waar de oud-minister de laatste zeven jaren van zijn leven doorbracht. In januari 1815 kocht Gogel het gehele complex van Johannes Michel Reese voor negenduizend gulden. De laatste zag blijkbaar meer in een overheidsbaan dan Gogel en werd controleur van belastingen te Noordwijk. Gogel doopte zijn bezit om tot 'Het Anker'.⁴⁷ Zijn product blauwsel werd op blekerijen gebruikt als een witmaker voor textiel, de kleurstof compenseerde de gelige kleur van wasgoed. Ze werd ook in verfstoffen toegepast, evenals Fries groen waar Gogel zijn nering nog mee uitbreidde. Ook nu was Van 't Wout hem behulpzaam, en wel bij het vinden van de nodige financiering. Eind januari 1815 dankte Gogel hem 'voor alle moeite en aangewende pogingen' en hij voegde daar nog aan toe: 'Als de H[eren] geldschietters de acte gelieven te doen opmaken, zal ik die in de andere week komen teekenen [...] De aflossingen zyn hard genoeg, maar komt tyd komt raad'.⁴⁸

Gogel schreef ook aan zijn vriend Copes van Cattenburch, met wie hij de voorgaande maanden veel contact had gehad.⁴⁹ Hij erkende dat de fabriek 'door onmagt zeer verzwakt' was, hij hoopte 'het op te beuren'. Ook liet hij weten, dat 'mocht een van uw vrienden geld beschikbaar hebben zonder emplooi dan is er in mijn bedrijf altijd gelegenheid dat aan te wenden, mits ik er ten minste voor een jaar lang over kan beschikken.' Over de woonplaats was hij wel tevreden: 'Als retraite is deze affaire ongemeen geschikt. Ze is aangenaam en een half uur van Haarlem, in de afhang der duinen gelegen'. De woonstee was 'buiten het gewoel' en men krijgt 'de rust waarnaar men verlangt.' Hij stelde opnieuw vast, dat zijn publieke loopbaan voorbij was. 'Als het middel van bestaan toereikend is, hoop ik dat dit mijn laatste bedrijf zal zijn.' En daarna volgde de bekende tirade dat het 'bijkans altijd tegen mijn zin [was] dat ik mij in den kring bevonden heb [...] ge weet hoe ik er altoos over heb gedacht. Er gaat niets boven het eigenmeesterschap en een onafhankelijk bestaan.' Ten slotte merkte hij op: 'Mijn vrouw is ook met het buitenleven wel tevreden. In de winter is het wat eenzaam, maar de zomer maakt dat goed.'

47 Vrijland, 'Bloemenheuvel en het Anker', 56-57.

48 Gogel aan Van 't Wout, 29 januari 1815, HA-DNB, dossier Van 't Wout.

49 Gogel aan Copes van Cattenburch, 7 januari 1815, Belasting- en Douanemuseum, dossier Gogel.

Dat klinkt niet echt overtuigend voor een geboren en getogen Amsterdamse. Cato Gogel was in 1814 in Amsterdam nog steeds betrokken bij de ondersteuning van kraamvrouwen. De activiteiten van de napoleontische Société waren klaarblijkelijk na de regimewisseling van november 1813 voortgezet. Een kasboek wijst uit dat op 23 februari 1814 een bedrag van 946 gulden uit het fonds der gewezen Moedersoci  teit resteerde.⁵⁰ Daaruit werden nog meer dan honderd donaties verstrekt van   n tot tien gulden, een enkele maal een wat hoger bedrag. De laatste donatie dateerde van 11 maart 1815, waarmee het fonds was uitgeput. Het kasboek was in datzelfde jaar afgesloten met een handtekening van C. Gogel-van Hasselt in Overveen.

Daar Overveen ‘buiten het gewoel’ van het publieke leven lag, gingen de roerige gebeurtenissen in binnen- en buitenland van 1815 aan Gogel voorbij. Eind februari 1815 ontsnapte Napoleon van Elba en hij landde op 1 maart bij Cannes. Willem I maakte gebruik van de situatie en riep zich op 16 maart uit tot koning van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, de samenvoeging van de Noordelijke en Zuidelijke provincies. Op 18 juni was er de beslissende slag bij Waterloo, waarna Napoleon naar St. Helena werd afgevoerd.

Anders dan Dirk van Hogendorp die altijd in de ban van de keizer was geweest en aan wie door Willem I daarom eerherstel onthouden was, zocht Gogel tijdens de honderd dagen van Napoleons terugkeer geen contact met Frankrijk.⁵¹ Juist doordat Gogel zich buiten de politiek hield, maar zijn naam bij tal van onderwerpen viel en hij ook nog wel eens adviezen gaf, begon de oud-minister van Financiën in deze tijd een imago van *elder statesman* op te bouwen. Daarbij paste een gedicht van Cornelis Loots, die in februari 1816 een dichtbundel uitgaf met onder meer een vers, opgedragen ‘Aan mijn neef den heere I.J.A. Gogel’.⁵² Het was het lied over een ‘staatsman zonder legermacht’ die toch ‘de grootste held’ was, dat Loots Gogel had toegezongen na diens ontslag uit de regering van Lodewijk Napoleon. Loots had zich tijdens de Inlijving met de dichters Helmers en Tollens tot de ‘grote drie’ van de verzetsliteratuur ontwikkeld, die hun stem tegen het Franse gezag verhieven.⁵³ In november 1814 had hij in een gedicht ‘bij de eerste verjaring van Nederlands verlossing’ lof toegezwaaid aan de nieuwe vorst. Gelet op de inhoud van zijn gedicht voor Gogel had Loots met zijn anti-Franse opstelling toch grote waardering gehouden voor zijn neef, hoewel deze onder Lodewijk Napoleon en tijdens de Inlijving belangrijke bestuursfuncties had bekleed. Loots vermeldde overigens in de dichtbundel niet dat het gedicht 7    8 jaar eerder was geschreven, terwijl hij dat bij vele andere gedichten wel deed.

Gogels bedrijf bleef intussen slecht gaan. Daarover schreef hij in 1816 opnieuw aan zijn oud-medewerker Van Cattenburch, met wie de relatie vriendschappelijk was, want Gogel dankte hem voor een toegezonden vaatje haring.⁵⁴ ‘Behalve mijn vrouw die nog al veel sukkelt is bij mij tot nu toe alles wel geweest. De fabriek uit-

50 Kasboek, NA, Gogel, inv.nr. 156.

51 Van Meerkerk, *De gebroeders Van Hogendorp*, 242-243.

52 Loots, *Gedichten*, deel 1, 177-178.

53 Jensen, *Verzet tegen Napoleon*, 91.

54 Gogel aan Copes van Cattenburch, 24 augustus 1816, Belasting- en douanemuseum, dossier Gogel.

gezonderd die slecht gaat. Dat heeft ze gemeen met alle oud-Hollandse bedrijven welke onder de last van opeengestapelde rechten in andere landen gedrukt worden en vergaan.’ Ook was de scheiding tussen de Noordelijke en Zuidelijke delen van het nieuwe koninkrijk nog niet opgeheven. Er was daardoor nog ‘een dubbele linie van rechten en formaliteiten die een vreemdelingschap tussen oud en nieuw Holland scheidt en onderhoud’, wat slecht voor de handel was. Volgens Gogel waren de wetten nog nooit zo hard toegepast: ‘Madame commerce wordt allerwegen geprangd, vervolgd, bezwaard en verbannen. Den Hemel kome het arme wijf te hulp eer zij den geest geheel geve.’

Een maand later weidde hij in een brief aan Saportas meer uit over de weinig rooskleurige positie van zijn bedrijf.⁵⁵ In de voorgaande 21 maanden had hij te weinig omzet gehad om de onkosten en de rente van de afgesloten leningen te voldoen, laat staan dat hij iets had kunnen aflossen. ‘Wij hebben hoogst zuinig geleefd van verkocht zilver enz., destijds door de gouvernementen aan mij present gedaan, en waarvan ik ongaarne gescheiden ben.’ Hij schreef Saportas verder dat hij geld uit West-Indië verwachtte als schadeloosstelling voor de hypothecaire lening die hij aan plantagehouders op Berbice had verstrekt, nadat in augustus 1815 een traktaat tussen Nederland en Engeland was gesloten. Gogel meende recht te hebben op omvangrijke bedragen, maar andere schuldeisers betwistten zijn aanspraken.⁵⁶ Door toedoen van deze schuldeisers waren de plantages in de jaren 1811-1814 bij executie verkocht. De verkoopopbrengst was bij het Hof van Justitie op Berbice gedeponerd.⁵⁷ Hij had daarover aan zijn oude vriend Goldberg geschreven, die intussen directeur-generaal voor de koloniën was, maar hij had nooit antwoord gekregen. Daarna had hij zich nog gewend tot Bentinck, gouverneur van Berbice, maar die had ook niet gereageerd. Nu was hij in grote verlegenheid. Gogel liet Saportas weten dat hij ‘radeloos’ was, en vroeg hulp, medewerking of raad. Zijn schulden bedroegen totaal ongeveer 50.000 gulden, hij had onder meer een lening van D’Arripe. ‘Hoe kan ik de middelen verkrijgen die mij in staat stellen de retouren uit de West te kunnen afwachten. Ik heb dringend f 5000 à 7000 nodig.’ Toch was de nood niet zo hoog gestegen dat Gogel ook het kostbare 26-delige zilveren servies verkocht dat hij indertijd als beloning voor de diensten aan het Staatsbewind had gekregen. Dat was in 1933 nog in bezit van de familie, die het toen aan het Rijksmuseum schonk, waar het nog steeds aanwezig is en tentoongesteld wordt (zie afbeelding 15). Ook zijn bijzondere penningen- en muntenverzameling verkocht hij niet, die werd pas in de jaren 1850 en 1855 geveild.⁵⁸ Dat relativeert de klagzangen die Gogel regelmatig over zijn financiële positie aanhief.

55 Gogel aan Saportas, 24 september 1816, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook aangehaald in *GAGN*, deel 6, band 2, 1545-1546.

56 De bedragen waren ca. 46435 en 2990 gulden, zie lijst van hypotheekhouders van Berbice, met gegevens tot en met 31 december 1815, NA, Goldberg, inv.nr. 181. Deze gegevens zijn ook opgenomen in een overzicht dat in een webbijlage is opgenomen bij het artikel van Koulen, ‘Slavenhouders en geldschietters’.

57 Zie de brieven die Gogel in 1818 over de kwestie schreef aan Falck, toen deze minister werd en onder meer Koloniën in zijn portefeuille kreeg, Gogel aan Falck, 3 en 30 juni 1818, NA, Falck, inv.nr. 34G, ook aangehaald in Vles, *Gogel*, 138.

58 Veilingen in december 1850 en oktober 1855 bij veilinghuis C.F. Roos (zoon en opvolger van C.S. Roos), zie Grijzenhout, ‘Tempel voor Nederland’, 40.

Gogel probeerde nog een achterstallige vergoeding van tweeduizend francs te incasseren die verbonden was aan de onderscheiding van het Legioen van Eer. Daarvoor richtte hij zich zelfs tot de groot-kanselier van de militaire Willemsorde.⁵⁹ Hem werd echter te verstaan gegeven dat hij zich voor de financiële aanspraken tot de Franse autoriteiten moest wenden, waarvoor hij opnieuw het Parijse bureau Audenet en Slingerland inschakelde.⁶⁰ Gogel vroeg de groot-kanselier een jaar later nog eens om medewerking bij het innen van het achterstallige traktement. ‘Myne omstandigheden verre af zynde van brillant’ was ‘het opsporenen van elk middel om wettig aan my toekomende gelden te doen inkomen myne plicht als man en vader’.⁶¹ Uiteindelijk kreeg hij toestemming de Franse decoratie in Nederland te dragen.⁶² Daar zal hij echter niet erg tevreden mee zijn geweest, het was hem natuurlijk om de hem ‘toekomende gelden’ te doen.

Gogel vond afleiding in zijn activiteiten voor de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen en de Hollandsche Huishoudelijke Maatschappij. Dit waren prestigieuze genootschappen die nog uit de Oude Republiek dateerden en die zich ook na 1813 handhaafden. De Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen, een geleerd, para-universitair genootschap was in 1752 te Haarlem opgericht. Gogel was al in 1806 tot directeur van deze Maatschappij benoemd. Na de omwenteling van 1813 veranderde de aard van de activiteiten niet, maar werd wel een aantal directeuren uit de nieuwe bestuurdersgroep benoemd, zoals Van der Duyn van Maasdam en Falck.⁶³ Gogel werd in deze jaren een geregeld bezoeker van de jaarvergaderingen. Een belangrijke activiteit van de Maatschappij was het uitschrijven en beoordelen van prijsvragen over wetenschappelijke vraagstukken. Zo ontwierp Gogel in 1819 een prijsvraag over een onderwerp dat hem altijd sterk geïnteresseerd had, namelijk de economische invloed van openbare geldleningen, in het bijzonder die voor buitenlandse doeleinden.⁶⁴ Wellicht door preoccupatie met zijn voortschrijdende kaalheid formuleerde Gogel op eigen initiatief nog een concept-vraag over middelen om de haargroei te bevorderen, waar secretaris Van Marum echter niets in zag.⁶⁵

Gogel maakte verder veel werk van de prijsvraag welke voor- en nadelen het gebruik van werktuigen had.⁶⁶ Uit zijn beoordeling blijkt, dat hij het afremmen van de mechanisatie door overheidsheidsingrijpen afwees. Dat paste bij het door Gogel aangehangen beginsel van *laissez faire, laissez passer*. Ook de antwoorden op de vraag of armoede toegeschreven kon worden aan een te grote bevolking bezag Gogel vanuit dat beginsel. Toepassing daarvan zou het evenwicht tussen bevolking

59 Gogel aan de groot-kanselier van de Militaire Willemsorde, 12 april 1817, NA, Gogel, inv.nr. 1.

60 De groot-kanselier van de Militaire Willemsorde aan Gogel, 14 april 1817, NA, Gogel, inv.nr. 1; brieven van Audenet en Slingerland van 15 mei, 26 juli en 27 oktober 1817, NA, Gogel, inv.nr. 1.

61 Gogel aan de groot-kanselier der Militaire Willemsorde, 9 juli 1818, NA, Gogel, inv.nr. 1.

62 Röell, kanselier Orde van den Nederlandschen Leeuw aan Gogel, 8 januari 1819, NA, Gogel, inv.nr. 1.

63 Zie de stukken van de Hollandsche Maatschappij, NA, Gogel, inv.nr. 163.

64 De Bruijn, *De prijsvragen uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij*, 161-162.

65 Aantekening op de uitnodiging van 20 april 1818 voor de jaarvergadering op 23 mei 1818, en reactie van Van Marum, 11 mei 1818, NA, Gogel, inv.nr. 163.

66 De Bruijn, *De prijsvragen uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij*, 145-146.

en middelen van bestaan herstellen.⁶⁷

De Maatschappij van Wetenschappen had in 1777 een aparte vereniging opgericht, die zich ten doel stelde de economische positie van de Republiek te verbeteren. Vanaf januari 1817 was Gogel ook lid van het departement Haarlem van deze Huishoudelijke Maatschappij, terwijl een jaar later zijn benoeming tot directeur van de landelijke organisatie volgde.⁶⁸ Kort nadat hij als lid was toegetreden, hield Gogel al een inleiding over de vraag hoe het duingebied te gebruiken voor de teelt van gewassen en voor varkenshouderijen. In 1818 functioneerde hij als beoordeelaar bij een Haarlemse tentoonstelling van bijzondere planten en gewassen, terwijl hij in hetzelfde jaar proeven deed met een nieuwe grassoort.⁶⁹ Ter gelegenheid van het Feest der Nijverheid te Gent werd hem op 24 augustus 1820 een erepenning in goud voor het ingezonden product blauwswel toegekend.⁷⁰

Gogel mocht meemaken dat koning Willem I definitief een einde aan de gilden maakte. Hoewel er na november 1813 vanuit een aantal steden een offensief was om de gilden te herstellen, bood de minister van Binnenlandse zaken Röell in 1815 een wetsontwerp aan dat nagenoeg gelijk was aan Gogels corporatiewet van 1808. Daarna adviseerde de Raad van State onder voorzitterschap van Van Hogendorp echter tot een volledige afschaffing van de bedrijfs- en beroepsorganisaties. Na een lange aarzeling hakte de koning de knoop door en volgde hij in oktober 1818 het advies van de Raad van State. Dat was in overeenstemming met Gogels aanvankelijke positie in 1805, voordat hij zich tot het compromis van de corporaties liet overhalen.⁷¹ In de Nederlandse literatuur galmde de discussie nog lang na. In de *Camera Obscura* voerde Hildebrand de oudste commies ter secretarie van de Stad D. op, die bij een ontvangst van de familie Stastok opmerkte, dat hij de voorkeur gaf aan de oude inrichting der gilden boven die van de patenten, destijds door minister Gogel ingevoerd.⁷²

Voor de internationale handel volgde de koning niet de vrijhandelspolitiek die Gogel voorstond. Vrijhandel versus protectionisme was een belangrijk punt van discussie bij de fiscale wetgeving die na 1815 nodig was door het samengaan van de Noord-Nederlandse provincies met de Zuid-Nederlandse. Daarbij raakte de koning beklemd tussen de Amsterdamse kooplui, die vrijhandel wensten en de Belgische industriëlen, die om beschermende maatregelen vroegen.⁷³

De eerste van een reeks fiscale wetten voor de nieuwe unie was een tariefwet van 1816, met wijzigingen die vooral betrekking hadden op de in- en uitvoerrechten.

67 Sillem, *Gogel*, 247-256. Vissering ('Op het IJ', 22 noot) meende dat Gogel ook het initiatief had genomen voor beide prijsvragen, hij verwijst daarvoor naar Sillem, maar deze vermeldt dat niet, terwijl er daarvoor ook geen andere aanwijzingen zijn. De Bruijn noemt niet Gogel, maar anderen als ontwerper, *De prijsvragen uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij*, 145 en 152.

68 Vergaderstukken voor de Algemene Vergadering van de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij van 10 juni 1817, 9 juni 1818, 8 juni 1819 en 8 juni 1820, NA, Gogel, inv.nr. 163.

69 *Algemeene Konst- en Letterbode*, 26 mei 1820.

70 Voor een naamljst van fabrikanten die de penning hebben gekregen op 24 augustus 1820 zie *Letterkundig en staatkundig dagblad, voor het Zuidelijk gedeelte van het Koninkrijk der Nederlanden*, 26 augustus 1820.

71 Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 221-222.

72 Hildebrand, *Camera Obscura* (1839, 21ste druk 1901) 76.

73 Pfeil, *Op gelijke voet*, 90.

Voorwerk verrichtte een commissie van deskundigen onder leiding van Goldberg, waar ook Smeer, een oude zakenrelatie van Gogel, deel van uitmaakte. Gogel gaf aan beiden adviezen, die bijdroegen aan zijn positie van *elder statesman*. Hij werd gerespecteerd als een belangeloze expert die vrijhandel bepleitte, maar zich bewust buiten de directe politiek hield. Volgens Smeer meenden velen, dat Gogel weer in de regering moest komen. ‘Gij hebt vele vijanden, maar ook vele vrienden en zij die u eerder belasterden komen daarvan terug’.⁷⁴ Gogel liet herhaaldelijk weten buiten de politiek te willen blijven, maar zijn politieke verleden liet hem niet los. Zo kritiseerde hij in augustus 1816 de nieuwe voorstellen met een merkwaardige verwijzing naar dat verleden. Hij zou voorstander van deze maatregelen zijn, indien hij opnieuw ‘zoals in 1794 het huis van oranje zou willen beschadigen’.⁷⁵

Er kwam een lichte verhoging van de algemene tarieven uit de bus, maar ook werden de invoerrechten voor een aantal specifieke producten sterk verhoogd. Vooral dat laatste ondervond veel kritiek vanuit de Noordelijke gewesten. De kritiek werd nog heviger toen in 1818 een wet volgde die onder invloed van de Belgische fabrikanten de protectionistische elementen versterkte. De oppositie beriep zich op de positieve werking van het aloude Placaat van 1725, dat met de tariefwet van 1816 was losgelaten.⁷⁶ Een terugkeer naar dat Placaat met lage in- en uitvoerrechten zou volgens de oppositie ook de Amsterdamse stapelmarkt doen herleven. De agitatie tegen hoge invoerrechten en tegen accijnzen op belangrijke handelsgoederen als koffie en thee bleef aanhouden en de wens van een volledige terugkeer van het fiscale systeem van Gogel kon worden gehoord. Dat was in 1815 weliswaar voor een belangrijk deel hersteld, maar daarna had de wetgeving voor het koninkrijk als geheel tot tal van aanpassingen geleid, ook op andere terreinen dan de accijnzen en de in- en uitvoerrechten.⁷⁷ Deze aanpassingen riepen door hun compromiskarakter veel kritiek op. De oppositie sprak zelfs over een oorlog tussen de overheid en het Nederlandse volk. Men suggereerde dat het belastingstelsel alleen nog zou kunnen worden gehandhaafd door de bajonetten. De zittende ministers zouden zonder eigen ideeën met de laatste mode meewaaien. Daar werden Van Hogendorp en Gogel, die beiden bekend stonden als felle voorstanders van de vrijhandel, tegenover gezet. De een had de Fransen weerstaan, de ander had ze alleen gediend om de Nederlandse belangen te beschermen, maar vervolgens hadden beiden geweigerd om met de huidige regering samen te werken.⁷⁸

In de herfst van 1819 ontstond vervolgens een politieke crisis, doordat het parlement onder aanvoering van Van Hogendorp de tienjarige begroting verwierp. Op initiatief van Appellius, die een centrale rol speelde bij de uitvoering van de financiële politiek, beloofde de regering herziening van het belastingstelsel om het politieke klimaat te verbeteren. Anders dan Gogel had Appellius na zijn terugkeer uit Parijs wel een functie onder Willem I aanvaard. Al in mei 1814 was hij tot staats-

74 Smeer aan Gogel, 28 januari 1816, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook aangehaald in *GAGN*, deel 8, band 3, 380-381.

75 Gogel aan Copes van Cattenburch, 24 augustus 1816, Belasting- en douanemuseum, dossier Gogel.

76 Hovy, *Het voorstel van 1751*, 150-151.

77 Stokman-Prins, ‘Belastingwetgeving 1813-1823’, 648-651.

78 Wright, *Free Trade*, 109.

raad benoemd en in 1815 tot directeur-generaal van de indirecte belastingen. De koning stemde in met het voorstel van Appellius om voor de belastingherziening een staatscommissie in te stellen. Gogel werd zeer gerespecteerd als fiscaal expert. Appellius moest zijn oude rivaal dan ook wel bovenaan de lijst van kandidaat-leden voor de commissie plaatsen, hoewel hij vreesde dat maar weinigen Gogel 'berede-nerde tegenstand' konden bieden.⁷⁹

ADVISEUR VAN DE KONING

Copes van Cattenburch kreeg in januari 1820 de opdracht om bij Gogel af te tasten of hij lid van de staatscommissie wilde worden.⁸⁰ Gogel merkte daarbij op dat een belastingstelsel geen compromis mocht zijn, maar uit één pen moest vloeien, zoals dat ook met het stelsel van 1805 het geval was geweest. Hij zei verder dat hij weliswaar met zijn vasthoudende karakter zijn ideeën wel kon doordrukken in de commissie, maar dan zou hij ook de redactie van het ontwerp op zich moeten nemen en daarvoor had hij geen tijd. Ook ging het hem te ver om het plan zelf uit te voeren. Aan een mogelijk ministerschap was volgens Gogel geen aanzien meer verbonden, terwijl de beloning relatief gering was. De aard van zijn plan zou het moeilijk maken om de uitvoering aan een ander over te laten. Hij was namelijk voor 'het meest ongelimiteerde *porto franco* (vrijhandel)'. Van Cattenburch toonde zich over deze uitspraak ontsteld, omdat Gogel hiermee eenzelfde extreme positie pro vrijhandel innam als Van Hogendorp. 'Hieraan zou ik u, die steeds zoo angstvallig en zwaar over alles denkt, niet herkennen!' Gogel hield vol dat Nederland in 1813 de kans had gemist weer de stapel- en marktplaats van de hele wereld te worden, toen Hamburg en Bremen als mededingsters waren uitgeschakeld. Waren toen de Noordelijke gewesten tot een vrijhaven verklaard dan zou Nederland een nooit gekende welvaart hebben gehad.

Opmerkelijk was nog dat Gogel in het overleg met Van Cattenburch concreet naar een gesprek in Parijs met Napoleon in de Conseil d'État verwees. Hij verloochende zijn verleden niet. Tegelijkertijd was hij kritisch over de keizer door korte tijd later in een memorandum de nieuwe protectionistische Nederlandse wetten te bestempelen als een uitvloeisel van de anti-commerciële napoleontische geest, die de lasten van de staat steeds bij de handelsstand legde.⁸¹

Gogel concludeerde aan het eind van het gesprek met Van Cattenburch opnieuw dat hij zijn bedrijf niet meer wilde verlaten. Weliswaar was de omzet het jaar daarvoor met een derde achteruit gegaan, maar hij zou de tering wel naar de nering zetten. Hij was eraan gehecht, dat hij zich als gewoon burger kon verplaatsen in zijn kiereboe, een landelijk rijtuig. 'Maar ik leef burgerlijk, ik rijd op zondag met de boerewagen naar de kerk of mijn goede vrienden en als mijn vrouw te groots is om

79 Van Beresteyn, 'Het ontstaan der belastingstelselwet van 1821', 86.

80 Verslag van Copes van Cattenburch van een gesprek met Gogel, januari 1820, in: *GAGN*, deel 8, band 2, 223-231.

81 Gogel, *Memoriën*, 63.

Afb. 25 Portret van Willem Fredrik Röell, (1835), prent door H.W. Couwenberg, naar een tekening van J.B. Clermans, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-1905-1573.

naast mij te gaan zitten, dan moet ze maar thuis blijven.’ Hij vertelde verder dat hij in vijf jaren slechts een nacht elders had doorgebracht, namelijk bij zijn schoonvader en dat hij bij deze gewoonte wilde blijven. Wel wilde hij advies geven aan de commissie. Hij was bereid ieder van de leden van de commissie een of meer dagen te ontvangen als de koning zijn denkbeelden wilde weten. Hij nodigde zonder schroom hoge ambtenaren als Van Cattenburch en Hanegraaff en later oud-minister Röell, voorzitter van de Eerste Kamer, uit om bij hem te komen logeren. Dit wijst er wel op dat Gogel ruim behuisd was. Het relativeert opnieuw zijn veelvuldige financiële klachten.

Op 23 januari 1820 stelde de koning de staatscommissie in, paritair samengesteld uit acht Noord-Nederlandse en acht Zuid-Nederlandse leden, onder voorzitterschap van Röell. Deze had in februari 1817 na een fundamenteel meningsverschil met de koning ontslag gevraagd als minister van Binnenlandse Zaken, maar verrichtte als minister van Staat en voorzitter van de Eerste Kamer nog bijzondere diensten. Nadat Gogel had geweigerd tot de staatscommissie toe te treden, betrok de koning hem bij een schaduwcircuit waarover Appellius niets wist.⁸² Het geheime circuit zou belangrijker worden dan de officiële commissie. Röell was niet alleen voorzitter van de commissie, maar ook de organisatorische spil van het geheime circuit. Ook De Mey van Streefkerk, directeur van de staatssecretarie, Molle-

⁸² Eerder hierover: Van Beresteyn, ‘Het ontstaan der belastingstelwet van 1821’, 88 en Elias, ‘Gogel en Röell’, 19-31.

rus, vice-president van de Raad van State en de fiscale hoofdambtenaren Van Cattenburch en Hanegraaff deden hieraan mee. De koning wilde Appellius buiten het schaduwcircuit houden, omdat hij vrij wilde staan ten opzichte van het bestaande beleid en geen bemoeiing van de betrokken directeur-generaal wilde. Het tekent de merkwaardige omgang van de koning met zijn medewerkers. Appellius was later danig geschokt toen hij de toedracht hoorde.⁸³ Hij had Gogel weliswaar zelf als lid van de commissie aanbevolen, maar een rol van Gogel als belangrijkste adviseur van de koning in een schaduwcircuit waar hij zelf buiten werd gehouden, was toch wat anders. Gogel zelf uitte geen bezwaar tegen deze gang van zaken. De zoon van Gogel schreef later dat het zijn vader niet beviel dat Appellius buiten het schaduwcircuit was gelaten, maar de correspondentie laat zien, dat dat toch een wat te rooskleurige voorstelling was.⁸⁴ Gogel had af en toe enig leedvermaak en wilde ook niet dat Appellius wist dat diens ondergeschikte Hanegraaff hem veelvuldig assistentie verleende.⁸⁵

Begin februari 1820 nodigde Van Cattenburch Gogel namens de koning uit om zijn denkbeelden over belastingmaatregelen op papier te zetten. Daarmee begon een zeer actief adviseurschap dat Gogel gedurende het gehele jaar 1820 zou vervullen.⁸⁶ Zijn enthousiasme wees erop, dat hij het wetgevende werk toch wel had gemist. De wetgever Gogel van weleer zou nog eenmaal opbloeien. In afwachting van zijn adviezen bestookten zowel Van Cattenburch als later ook Röell de oudminister alvast met tal van belastingtechnische vragen. Röell zette zich daarbij af tegen wat hij het 'Appeliaanse stelsel' noemde.⁸⁷ Gogel antwoordde meestal snel en uitvoerig. Hij greep daarbij onder meer terug op zijn eerste belastingplan uit 1799 en het commentaar daarop van de parlementaire commissie-Appellius uit 1800, 'het rapport waarmee ik het weinig eens was'.⁸⁸ Hij haalde fel uit naar het bestaande financiële beleid dat het volk tot opstand zou brengen.⁸⁹

Eind maart stuurde Gogel een eerste uitgebreide memorie.⁹⁰ Hij schreef dat hij daarmee aan 'zijn pligt aan Vorst en Vaderland' wilde voldoen, hoewel hij zich in 1814 had voorgenomen nimmer meer de pen op te vatten, nadat hij zijn loopbaan bij de overheid had verlaten.⁹¹ Zijn uitgangspunt was nog steeds dat belastingplicht-

83 Van der Poel, *Belastingen toen en nu*, 127.

84 Nawoord van J.M. Gogel, in: Gogel, *Memoriën*, 527.

85 Röell aan de koning, 8 augustus 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in GAGN, deel 8, band 2, 242.

86 Een groot deel van de stukken bevindt zich in NA, Gogel, inv.nr. 162. De memoranda en brieven zijn opgenomen in de *Memoriën*. In het voorbericht (viii) vermeldde Gogels zoon dat alles in het geheel en in zijn oorspronkelijke vorm was weergegeven. Dat is niet juist. In het Nationaal Archief ligt een voorstudie in manuscript van het statistische gedeelte van de *Memoriën* met gegevens over de in-, uit- en doorvoer (NA, Gogel, inv.nr. 104). Deze voorstudie vermeldde de handelspartners, iets wat in de *Memoriën* niet is terug te vinden (Lewe, *Invoer te lande verboden*, 101-102). Ook liet de zoon een enkele brief en sommige gedeeltes van andere brieven weg, zoals Gogels brief van 16 januari 1821 en een jammerklacht over zijn gezondheid in Gogels brief van 7 maart 1821.

87 Röell aan Gogel, 16 maart 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 175-176, inzh. 175.

88 Gogel aan Röell, 19 maart 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in ibidem, 176-181, inzh. 177.

89 Gogel aan Röell, 28 maart, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in ibidem, 183-186, inzh. 185.

90 Gogel, 'Memorie over de belastingen en inkomsten in het Koninkrijk der Nederlanden in 1820', 27 maart 1820, in: ibidem, 34-103.

91 Ibidem, 34.

tigen zoveel mogelijk naar vermogen of draagkracht moesten bijdragen, maar dat de belastingen de middengroepen in handel en nijverheid niet of zo weinig mogelijk moesten schaden bij de uitoefening van hun bedrijf.⁹² Hij kwam er ook nog eens op terug dat na 1813 een kans was gemist om een vrijhandelspolitiek te gaan voeren. Het tegenovergestelde was gebeurd. ‘Onder geen der voorgaande besturen was de strengheid zoo ver gedreven en de schrik zoo verspreid’, aldus Gogel. ‘Men verdreef de schepen en den handel uit onze havens.’ Verder bevatte het stuk onder meer opmerkelijke kritiek op zijn eigen patentbelasting die volgens hem vooral naderhand tot een slechte maatregel was uitgebouwd.⁹³ Op 1 mei volgde nog een tweede memorie.⁹⁴

Nadat de staatscommissie op 19 juni 1820 een voorlopig rapport aan de koning had uitgebracht, gaf deze aan Röell de opdracht Gogel over te halen dit rapport kritisch te beoordelen.⁹⁵ Blijkbaar reageerde Gogel zo enthousiast op het koninklijke verzoek, dat Röell zelfs de indruk kreeg dat hij hem ‘eventueel ook wel zou kunnen persuadeeren, om op eene voor hem geschikte wijze eenig aandeel in de administratie te nemen. Zijn fabriek zoude welligt het grootste obstakel zijn.’⁹⁶ Röells indruk berustte echter op een misverstand. Toen Gogel zijn commentaar op de commissiestukken aanbood, schreef hij in een begeleidende brief dat hij niet hoopte, dat zijn medewerking ‘eenige gedachte opleveren zal, om mij aan mijn tegenwoordigen staat te onttrekken – Ik verlang niets anders dan hier buiten mijne overige dagen in rust door te brengen.’⁹⁷ Röell meldde teleurgesteld aan de koning, dat hij te optimistisch was geweest over Gogels toetreding tot het bestuur. Wel toonde deze zich bereid tot nadere gesprekken over zijn commentaar.⁹⁸ Gogel gedroeg zich echter ambivalent; toen Röell met hem het gesprek bij de koning voorbereidde, wist deze hem toch zoover te krijgen, dat hij de weigering om een functie te vervullen weer terugnam.⁹⁹ Wellicht wilde hij niet bot overkomen bij de koning, voor wie hij respect had, getuige zijn uitspraak ‘dat wij veel aan hem zouden verliezen’.¹⁰⁰ Overigens was zijn commentaar zeer kritisch, niet alleen over het werk van de commissie, maar ook over het bestaande belastingstelsel met wetten ‘die zoo veel of meer studie vereischen als het Romeinse Regt of de Scheikunde van Lavoisier’, zodat er sprake was van ‘ambtenaren welke zich zelven en onderling elkanderen niet verstaan’.¹⁰¹

Opmerkelijk was nog dat hij zijn commentaar besloot met de ‘*wigtige beden-*

92 Ibidem, 39-40.

93 Ibidem, 47.

94 Gogel, ‘Tweede memorie over de belastingen en inkomsten, 1 mei 1820’ in: *ibidem*, 127-171.

95 Röell aan de koning, 8 augustus 1820.

96 Röell aan Mollerus, 9 augustus 1820, NA, Mollerus, inv.nr. 38 (eerder NA, Nieuwe aanwinsten 1905, XLII, nr. 38), ook in *GAGN*, deel 8, band 2, 243.

97 Gogel aan Röell, 7 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 192-193, inzh. 193.

98 Röell aan de koning, 11 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in *GAGN*, deel 8, band 2, 247.

99 Röell aan de koning, 18 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in *ibidem*, 248.

100 Smeer aan Gogel, 10 september 1820, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook aangehaald in *GAGN*, deel 8, band 3, 382-383, inzh. 382. Smeer beaamt de uitspraak van Gogel over de koning die deze in een eerdere, niet-bewaarde brief aan hem had gedaan.

101 Gogel, ‘Memorandum met commentaar op de commissiestukken’, (ingeleverd op 9 september 1820) in: Gogel, *Memoriën*, 291-342, inzh. 297.

king' dat hij de vraag of er ooit iets goeds voor de overheidsfinanciën kon voortvloeien 'bij en door de vereeniging der beide hoofddeelen des Rijks' met een 'volmondig *Neen*' moest beantwoorden.¹⁰² Men had bij de vereeniging Zuid-Nederland onder de beproefde financiële inrichtingen van Noord-Nederland moeten brengen. Volgens Gogel was het omgekeerde gebeurd. De oude noordelijke staat was ingelijfd bij en opgeofferd aan 'een vreemden aanwas'. Bij de huidige stand van zaken zag hij een financiële scheiding als het enige middel om het rijk en de inwoners van Noord en Zuid voor verval en ondergang te behoeden.

Op 18 september kwam Gogel voor overleg naar Den Haag. De koning wensde geheimhouding en daarom werd er 's avonds vergaderd. Gogel voerde van half acht tot middernacht in het paleis een gesprek met de koning waar ook Röell en Mollerus bij aanwezig waren.¹⁰³ Gogel nam op zich een belastingplan te ontwerpen, in de geest van zijn voordracht van 1805. Hij toonde zich ook bereid zijn plan naderhand bij de staatscommissie te verdedigen. Tot die tijd zou zijn medewerking geheim blijven. Wel vroeg Gogel toestemming voor een overleg met de commissieleden Van der Hoop en Smeer, die hij persoonlijk kende en in wie hij vertrouwen had.¹⁰⁴ De koning hield de regie strak in de hand; hij gaf de gevraagde toestemming, maar hamerde op strikte geheimhouding.

Voor het ontwerpen van een belastingplan had Gogel actuele informatie nodig. Nadat hij de technische informatie ontvangen had en de werkelijke inkomsten nogal van zijn eerste schattingen afweken, schreef hij: 'De ontvangen staten en inlichtingen hebben mij geheel uit mijn humeur gebracht.'¹⁰⁵ Hij klaagde ook over het vele werk, dat hem tot beperkingen noopte: 'Om over alles te schrijven, zou boekdelen vullen.' Gogel wees echter de aangeboden administratieve ondersteuning af. Hij steunde liever op zijn zoon. Wel bezocht Hanegraaff hem eind september in Overveen om de voorbereiding te bespoedigen, terwijl ook Röell daar nog bij hem langs ging.¹⁰⁶ Begin oktober werd Appellius geïnformeerd dat Gogel als adviseur was ingeschakeld om het verstrekken van de nodige informatie gemakkelijker te laten verlopen.¹⁰⁷ In de loop van oktober leverde Gogel zijn voorstel in dat zoals verwacht sterk leek op het belastingstelsel dat hij in 1806 had ingevoerd.¹⁰⁸

Op 2 november schreef Röell aan Gogel, dat de koning hem zeer erkentelijk was.¹⁰⁹ Van het eerdere voornemen om zijn stuk aan de staatscommissie door te sturen was geen sprake meer, omdat de koning nu de afronding in eigen hand wilde houden. De koning zette zijn opmerkingen op schrift en legde ze voor advies aan Röell en Mollerus voor. Röell probeerde Gogel gerust te stellen, dat de amendementen van de koning het door hem voorgestelde stelsel niet fundamenteel aan-

102 Ibidem, 340-342.

103 Nota van Gogel van 18 september 1820 met verslag van het gesprek op dezelfde dag, in: ibidem, 194.

104 Gogel aan Röell, 21 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in ibidem, 195-197; Röell aan de koning, 27 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in *GAGN*, deel 8, band 2, 249.

105 Gogel aan Röell, 29 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 211-213.

106 Röell aan de koning, 30 september 1820, NA, Röell, inv.nr. 100.

107 Röell aan Gogel, 5 oktober 1820, in: Gogel, *Memoriën*, 216-217.

108 Röell aan de koning, 9 oktober 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in *GAGN*, deel 8, band 2, 251.

109 Röell aan Gogel, 2 november 1820, in: Gogel, *Memoriën*, 223-224.

tastten. Blijkbaar vond de koning het niet nodig om over deze wijzigingen eerst nog met Gogel, toch zijn beoogde bewindsman van Financiën, te overleggen. Hij liet op basis van Gogels voorstel en zijn eigen amendementen een nieuwe concept-wet opstellen, waarvan Hanegraaff de eindredactie verzorgde.¹¹⁰ Röell en Hanegraaff bezochten Gogel enkele dagen in Overveen om het concept te bespreken. Daarbij sprak Röell ook opnieuw met Gogel over een ministerspost. Gogel weigerde eerst, maar nam na veel aandrang van Röell de post opnieuw in overweging, waarbij zelfs concreet over de organisatie van het ministerie werd gesproken. Uiteindelijk wees Gogel het aanbod echter toch weer af.¹¹¹ Hoewel Gogel ook wel ambivalent zal zijn geweest, dringt de indruk zich op dat dit patroon toch vooral een gevolg was van de wens om niet onbeleefd te willen zijn.

Na het bezoek werkte Gogel zijn opmerkingen uit. Hij toonde zich teleurgesteld over de wijzigingen van de koning.¹¹² Zijn algemene bezwaar was dat de lasten te hoog zouden worden. Om dat te voorkomen waren meer bezuinigingen en een strenge bewaking van nieuwe uitgaven nodig. Gogel keerde zich verder tegen de instelling van entrepots, waar goederen in afwachting van de doorvoer tijdelijk konden worden opgeslagen zonder dat invoerrechten vereist waren. Eerder al had hij beweerd dat deze entrepots de onontbeerlijke tussenhandel zouden vernietigen. ‘Het schijnt dat men zoo veel begrip van den handel heeft als de blinde van de kleuren’, had Gogel in dit verband opgemerkt.¹¹³ Voorts veroordeelde hij in felle bewoordingen de ‘welvaart verstorende’ hoge belastingen op suiker, koffie en potasch, de ‘schandelijke’ registratierechten, de ‘drukkende’ briefporten en de patentwet, ‘dat meesterwerk van wandrochtelijkheden’. Op dit laatste punt stak hij de hand in eigen boezem. ‘Ik schrik op het denkbeeld, na alles wat ik heb zien gebeuren, dat ik op het onzalig denkbeeld gekomen ben om dit middel in 1806 in dit land in werking te brengen.’¹¹⁴

Het nieuwe concept van de koning voorzag ook in een Fonds van twee miljoen gulden per jaar ter ondersteuning van de nijverheid, gevoed uit douaneopbrengsten.¹¹⁵ Deze steun aan het bedrijfsleven was bedoeld als compensatie voor het verlagen van de beschermende invoerrechten en moest het Zuiden tegemoet komen. Gogel keerde zich tegen dit nieuwe fenomeen, hij vond het Fonds onzinnig. Hij meende dat er geen billijke verdelingsmaatstaven waren en dat alleen de hardste schreeuwers aan bod zouden komen. ‘Doorgaans zwijgen diegenen welke het meest ondersteuning nodig hebben, en schreeuwen om het hardst diegenen welke het welvaren van anderen niet kunnen dulden. Vijf papiermolens worden in Noord-Holland gesloopt, hiervan wordt nergens gesproken, maar als er in sommige andere oorden een klein spinnerijtje te niet loopt, dan klinkt het alsof het rijk

110 Röell aan Gogel, 18 november 1820, in: *ibidem*, 225. Concept-wet in: *ibidem*, 437-456.

111 Röell aan de koning, 23 november 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in *GAGN*, deel 8, band 2, 256-257; Röell aan de koning, 25 november 1820, NA, Röell, inv.nr. 100, ook in *ibidem*, 257-258.

112 Gogel aan Röell, 30 november 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 225-226, inzh. 226.

113 Gogel aan Röell, 28 maart 1820.

114 Gogel, ‘Memorandum van aanmerkingen en bedenkingen op concept-wet voor een algemeen belastingstelsel’, 30 november 1820, in: Gogel, *Memoriën*, 457-477, inzh. 464.

115 Zappey, ‘Het Fonds voor de Nationale Nijverheid’.

zal vergaan.¹¹⁶ Bovendien voorzag hij veel administratieve rompslomp en hij vond het ‘zedelijk ongeoorloofd’ om de burgers ondragelijke lasten op te leggen en dat geld elders weg te geven. Dan kon men beter de lasten van de nijverheid verlagen door de patentbelasting af te schaffen, die toch eigenlijk een bedrijfsbelasting was. De latere reacties in de Tweede Kamer leken veel op die van Gogel, maar het Fonds werd voor het lagere bedrag van 1,3 miljoen per jaar toch aanvaard.

Hoewel de punten waar hij bezwaren tegen had, zijn stelsel niet wezenlijk aantastten, was zijn kritiek zo fel dat de koning wel moest concluderen dat Gogel geen minister wilde worden. Bovendien eindigde Gogel met het advies om het nieuwe belastingplan te verwerpen en voegde hij daar nog aan toe dat indien ‘ik lid van de wetgeving ware, het ook met mijne stem niet bekrachtigen zoude’. Dat was zonder meer een schop tegen het zere been van de koning die oppositionele parlementsleden verafschuwde. Bijna een maand later berichtte Röell dat veel van Gogels opmerkingen waren overgenomen. Twee belangrijke bezwaren, namelijk tegen de registratierechten en entrepots, waren echter niet gehonoreerd. De koning had zelf de conclusie getrokken, dat Gogel daarom niet bereid zou zijn om het ontwerp te verdedigen.¹¹⁷ Daarmee was het ministerschap van de baan. De koning had ook geen moeite meer gedaan om Gogel voor zich te winnen.

Ondanks zijn harde kritiek op het werk van de koning werd Gogel met egards behandeld. Röell liet weten dat de koning hem wilde benoemen tot buitengewoon staatsraad en commandeur der Orde van de Nederlandse Leeuw. Met nadruk wees Röell erop, dat dit eretitels waren die de onafhankelijkheid van Gogel niet in de weg hoefden te staan. Hoewel Gogel eerder had laten weten, dat hij geen titels en beloningen wenste, aanvaardde hij nu toch beide onderscheidingen en toonde hij zich daar ook nogal verguld mee. Hij verzocht Röell ‘aan Z.M. mijn oprechte erkentelijkheid te betuigen’. Hij ging er vanuit dat de eretitels voor hem geen verandering van leefwijze zouden betekenen. ‘De Staatsraad zal toch wel met zijne familie op zijn boerenwagen mogen toeren?’¹¹⁸ Enigszins ongerust informeerde hij verder of er een duur kostuum aan de functie verbonden was, maar Röell kon hem gerust stellen. Nadat Gogel het officiële benoemingsbesluit had ontvangen, dankte hij de koning ook zelf in de daarvoor gebruikelijke beleefde bewoordingen.¹¹⁹

Karakteristiek voor Gogel was dat hij in zijn reacties in het geheel niet meer inging op de constatering van de koning dat hij ‘vaarwel moest zeggen’ aan zijn wens dat Gogel minister zou worden. Wel ging hij in op de daaruit voortvloeiende benoeming van Appellius per 1 januari 1821 tot minister van staat, belast met de generale directie der ontvangsten. Gogel zag de concentratie van alle staatsinkomsten bij één bewindsman als een voordeel. Hij kon het echter niet laten op te merken dat ‘de schriftuurziekte van den heer A. of zijne onderhoorigen, de pest van formali-

116 Gogel, *Memoriën*, 473.

117 Röell aan Gogel, 23 december 1820, in: *ibidem*, 227-229, inzh. 227.

118 Gogel aan Röell, 29 december 1820, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 229-231, inzh. 231, ook aangehaald in Sillem, *Gogel*, 137.

119 Gogel aan de koning, 6 januari 1821, NA, Gogel, inv.nr. 1. Op 8 januari kreeg Gogel de onderscheidingen toegezonden door de gebroeders Truffino, hof-juweliers te Amsterdam.

teiten ook bij de bijgevoegde vakken uitbreiden zal'.¹²⁰ Dit was niet de eerste laatdunkende opmerking van Gogel over Appelius in de correspondentie met Röell. Gogels zoon constateerde later, dat 'tussen Gogel en Appelius, hoewel in de laatste jaren enigermate van inzichten verschillend, een wederkerige, hartelijke en ongeveinsde hoogachting heeft bestaan, herhaalde malen elkaar aan het hoofd van Financiën vervangen hebbende zonder ooit elkaar uit die post te verdringen'.¹²¹ Hier gaf Gogels zoon – na zijn eerdergenoemde opmerking dat Gogel liever Appelius bij het beraad met de koning had willen betrekken – opnieuw een te rooskleurig beeld. Gogel en Appelius hadden vaak verschillen van inzicht gehad. Al betitelden ze elkaar soms als 'vriend', de verhouding was nooit intiem. Op sommige momenten waren ze elkaars rivaal. Gogel en Appelius wisselden elkaar niet alleen enkele malen af op de post van Financiën, vaak waren ze elkaars tegenspelers geweest. Wel had Gogels zoon in zoverre gelijk, dat ze elkaar als persoon respecteerden.

Bij Gogel was van anti-Oranjegezindheid niets meer te merken. Hij was in de loop van de tijd duidelijk milder geworden. Ook eerder was het hem niet om Oranje persoonlijk gegaan, maar om de verbondenheid van het Oranjehuis met het ancien régime. Nu zag hij dat de koning in sommige opzichten modern was. Gogels meegaandheid kende echter grenzen. Hij wilde wel adviezen verstrekken, maar uiteindelijk trad hij toch niet in dienst van de 'oude vijand'. De gang van zaken was vergelijkbaar met die in de periode 1802-1805. Hij wilde wel hand- en spandiensten verlenen en ook wel een beloning aanvaarden. Toen was dat kostbaar zilverwerk, in 1820 waren het onderscheidingen. De aanvaarding daarvan gebeurde nu zelfs openlijk. Zeker zullen zijn ijdelheid en behoefte aan erkenning daarbij een rol hebben gespeeld. Gogel vond echter dat de voorwaarden ontbraken om in dienst van de Oranjevorst te treden. Hij wilde de Stelselwet niet uitvoeren, omdat hij het met essentiële punten niet eens was. Ook meende hij dat er bezuinigingen nodig waren om de fiscale druk te matigen. Zijn grote scepsis over het samengaan van Noord en Zuid zal eveneens hebben meegespeeld.

Er was echter ook het gerucht dat hij in zijn ogen te weinig macht kreeg om de wet uit te voeren.¹²² Dat ging dus om zijn positie ten opzichte van de koning. Eerder had hij beklemtoond, dat een coherent fiscaal systeem alleen kon worden gebouwd door een enkele, onafhankelijke architect. Naast hem zou echter de koning als bouwheer optreden. In een verdere samenwerking met de koning zal hij weinig vertrouwen hebben gehad. Hij had immers in de praktijk gezien hoe deze met zijn medewerkers omging. Gogel zal hebben voorzien dat hij onder Willem I in eenzelfde positie terecht zou komen als onder Lodewijk Napoleon.¹²³ Nog sterker dan Lodewijk zag Willem I zijn ministers als klerken ofwel 'blote commiezen'.¹²⁴ In 1820 liet de koning zich tegenover de secretaris van zijn kabinet Sirtema van Gro-

120 Gogel aan Röell, 29 december 1820.

121 Gogel, *Memoriën*, 527, ook aangehaald in Van der Poel, *Appelius*, 12.

122 Van der Duyn aan Van der Capellen, 15 maart 1821, in: *GAGN*, deel 8, band 3, 356.

123 Verberne acht de controverse tussen Willem I en Van Hogendorp 'innerlijk verwant' met de tegenstelling tussen koning Lodewijk en Gogel, zie Verberne, *Gogel en de uniteit*, 21.

124 Koch, *Koning Willem I*, 377.

Afb. 26 Portret van koning Willem I, anoniem, naar W.B. van der Kooij, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-OB-106.248.

vestins ontvallen: ‘Wat zijn de ministers? Volstrekt niets [...] Ik kan zonder ministers regeren, of wanneer ik het goedvind wie mij goeddunkt aan het hoofd van de ministeriële departementen plaatsen, al was het ook één van mijn palfreniers; want ik, ik alléén ben de man die handelt en voor de daden der regering verantwoordelijk is’.¹²⁵

Meer nog dan in december 1814 zal Gogel in 1820 hebben ingezien dat zijn opvatting over het ministerschap een samenwerking met de autoritaire monarch moeilijk maakte. Dat zou ‘staal op ijzer’ zijn geweest.¹²⁶ Hij had gezien hoe uiteenlopende figuren als Canneman, Van Hogendorp, Röell en Falck posten hadden moeten opgeven, omdat zij het vertrouwen van de koning verloren. Hij zag dat de koning Appellius buiten de voorbereiding van het nieuwe belastingstelsel hield, de kern van diens portefeuille. De koning hield meer van het lezen van adviezen en vervolgens zelfstandig beslissen dan van het uitwisselen van argumenten met zijn raadgevers.¹²⁷ Dat gold zelfs voor Gogel wiens deskundigheid hij toch zeer respecteerde, maar met wie hij in laatste instantie niet had overlegd. De manier waarop

125 Sirtema van Grovestins (ed.), *Gedenkschriften*, 190, aangehaald in Koch, *Koning Willem I*, 317, die echter ten onrechte Van der Duyn van Maasdam als gesprekspartner van de koning opvoert in plaats van Sirtema van Grovestins.

126 Van der Poel, *Appellius*, 81.

127 Koch, *Koning Willem I*, 372.

de koning met zijn medewerkers omging en uiteindelijk ook met Gogel zelf, zal zwaar hebben gewogen bij diens weigering om minister te worden. Het was de laatste keer dat Gogel een besluit moest nemen over zijn politieke koers.

Zijn werk als adviseur, het verzoek om minister te worden en de hem verleende onderscheidingen hadden Gogel niet kritiekloos gemaakt. Hij schreef nogal vilein aan Röell: 'Ik hoor niet gaarne, dat, vooral gemeene [gewone] lieden, de voorkeur geven aan de tijden van Napoleon [...] Ik herhaal het, ik hoor ongaarne deze laatste regretteeren.'¹²⁸ Blijkbaar gaf hij deze lieden gelijk, want hij beweerde dat het beleid vooral gunstig was voor de rijken. In zijn laatste brieven toonde hij enige frustratie en de koning moest het nu ook persoonlijk ontgelden. Volgens Gogel wendde de koning zijn macht onvoldoende aan om goede financiële oplossingen en bezuinigingen te bereiken. Hij begon zelfs zijn eigen samenwerking met Lodewijk Napoleon op te hemelen. De handel ondervond schade van een tekort aan muntgeld, 'dit zou onder Lodewijk en mij niet gebeurd zijn', het aanmunten van nieuw geld ging in die tijd sneller, 'daar een woord van de Koning aan Zijn Minister alles vliegen deed'.¹²⁹ Ook bij het doorvoeren van eenvoud in het bestuur was een 'krachtig Koninklijk *ik wil*' nodig, daarzonder 'zoude zelfs ik het niet gedaan krijgen'.¹³⁰ Het was een opvallende aanprijzing van een monarchaal bewind.

Nadat de koninklijke benoemingen bekend waren gemaakt, ontving Gogel veel positieve reacties. Er gingen geruchten dat hij uiteindelijk zelfs de titel van baron zou krijgen.¹³¹ Loots stuurde hem een gelukwens en schreef: 'Zeer waarde Neef en Kommandeur! Hoe raar gaan des waerelds zaken. Tegen het eind der voorige eeuw waart gy mijn bombardier of kommandeur by een stuk geschut [...] en thans zyt gy myn Kommandeur als Ridder!'¹³² Een kennis van Loots had al bij hem geïnformeerd of Gogels fabriek nu te koop was. Toen de onderscheidingen bekend werden, gingen er namelijk meteen ook geruchten dat Gogel weer de financiën zou gaan beheren in plaats van Six en Appellius. En D'Arripe zag als gevolg van de geruchten de koersen van de Nederlandse staatsobligaties op de Amsterdamse beurs fors stijgen.¹³³ Gogel zelf signaleerde deze beursopleving met genoegen in een brief aan Röell.¹³⁴ Wel drukte hij tegenover Loots de geruchten de kop in: 'Men bedriegt zich alsoo wanneer men iets anders van my of myne benoeming verwacht.'¹³⁵

In een wat curieuze felicitatiebrief herinnerde de Leidse hoogleraar Tydeman aan een beoordeling die Gogel het jaar daarvoor bij een prijsvraag van de Hollandse Maatschappij van Wetenschappen had uitgesproken. Tydeman had Gogels speech met bijzondere belangstelling aangehoord, omdat deze een inzending van de hoogleraar zelf betrof.¹³⁶ Bij twee prijsvragen, zowel in 1819 als in 1820, had hij

128 Gogel aan Röell, 29 december 1820.

129 Gogel aan Röell, 6 januari 1821.

130 Gogel aan Röell, 18 januari 1821, NA, Röell, inv.nr. 162, ook in Gogel, *Memoriën*, 236-237.

131 Van der Duyn aan Van der Capellen, 3 januari 1821, in: *GAGN*, deel 8, band 3, 355.

132 Loots aan Gogel, 8 januari 1821, NA, Gogel, inv.nr. 26.

133 D'Arripe aan Gogel, 5 januari 1821, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook in *GAGN*, deel 8, band 3, 383-384.

134 Gogel aan Röell, 6 januari 1821.

135 Gogel aan Loots, 18 januari 1821, Koninklijke Bibliotheek, KW72 D 57.

136 Tydeman aan Gogel, 4 januari 1821, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook in *GAGN*, deel 8, band 3, 383.

de gouden erepenning voor zijn inzendingen gekregen.¹³⁷ De speech van Gogel had indruk op Tydeman gemaakt, omdat hij zijn liberale principes van staatsonthouding had benadrukt 'en face van de gedecoreerde heren', de aanwezige leden van de Raad van State. Tydeman hoopte dat Gogel 'thans in het midden dier heeren' die principes niet vergeten of verloochenen zou 'ondanks (moge het wezen *om*) dewelke men hem opgezocht en zijn waarde erkent heeft'. Hij ging daarbij van de onjuiste veronderstelling uit, dat Gogel gewoon lid van de Staatsraad was geworden!

Enkele weken na de jaarwisseling legde de koning de door hem geamendeerde concept-belastingwet voor aan de staatscommissie. De koning schreef dat hij het commentaar van de commissie op het bestaande stelsel van 19 juni 1820 had gelezen, maar dat hij intussen tot het inzicht was gekomen dat er een geheel nieuw stelsel van belastingen nodig was. Toen Gogel hoorde dat de concept-wet was voorgelegd aan de staatscommissie informeerde hij nog eens met het oog op een eventuele ontmoeting in hoeverre Appellius was geïnformeerd. Röell berichtte hem dat zelfs toen, in januari 1821, de minister van staat nog steeds niet meer wist dan dat Gogel was ingeschakeld, over de inhoud van diens adviezen was hem niets meegedeeld.¹³⁸ Gogel merkte verder met enig leedvermaak op, dat hij graag eens 'om een hoekje zou kijken' in de commissie. Vele heren, onder wie oude bestrijders van Gogel, zouden volgens hem vreemd opkijken bij het lezen van het voorgelegde wetsontwerp.¹³⁹ Röell informeerde Gogel enkele weken later dat de staatscommissie met scherpe kritiek zou komen.¹⁴⁰ Dat gebeurde in het eindrapport van 1 maart 1821. Het ontwerp werd daarna echter ongewijzigd aan Appellius om advies gezonden.

ZIEKTE EN OVERLIJDEN

De correspondentie van januari 1821 wees nog niet op de ernstige gezondheidsproblemen waarmee Gogel kort daarna te kampen kreeg. Zo was Gogels brief aan Loots van 18 januari tamelijk optimistisch. Aan de opmerking dat hij geen minister werd, liet hij namelijk voorafgaan dat in de toekomst natuurlijk alles mogelijk bleef. Gogel meldde verder dat zijn zaak het laatste jaar vrij goed ging en 'wanneer het zo toeneemt verlang ik niets beters'. Nadat hij zich op advies van minister Falck tot diens Engelse collega Bathurst van Koloniën had gewend, leidde uiteindelijk zijn vordering op gelden uit de verkoop van de plantages op Berbice tot enig resultaat.¹⁴¹ Hij was zelfs bezig met een uitbreiding van zijn bedrijf.¹⁴² Tegenover

137 De Bruijn, *De prijsvragen uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij*, 145-146, 152-153.

138 Röell aan Gogel, 13 januari 1821, in: Gogel, *Memoriën*, 235-236, inzh. 235.

139 Gogel aan Röell, 16 januari 1821, inclusief bijlage met enige aanmerkingen op het patentrecht, NA, Röell, inv.nr. 162. De brief is niet in de *Memoriën* opgenomen, de bijlage wel (242-243).

140 Röell aan Gogel, 31 januari 1821, NA, Gogel, inv.nr. 26, ook in *GAGN*, deel 8, band 2, 262.

141 Gogel aan Falck, 3 en 30 juni 1818. De plantages waren na een gerechtelijk bevel publiek verkocht. Het hof had eerst een akte van cessie van de originele hypotheekhouder op Gogel geeïst. Dat zou zijn 'gevoelig verlies' nog met tweeduizend gulden registratiekosten hebben verhoogd, een voorbeeld van de verfoelike registratierechten. Gogel liet bij de notaris een eenvoudige akte opstellen, waarmee het hof genoegen nam en 'de zaak liep af', zie Gogel, *Memoriën*, 53.

142 Gogel aan Loots, 18 januari 1821.

het Anker liet hij er een arbeiderswoning bij bouwen.¹⁴³

In februari werd hij echter ernstig ziek. In een brief aan Röell van 7 maart 1821, de laatste van hun uitgebreide correspondentie, meldde Gogel aan zijn 'hooggeachte vriend', dat hij erg ziek was geweest: 'Vier weken lang hebben my het podagra, en eene daarbij komende ongesteldheid zonder naam, die my zo verzwakt heeft dat my elke beweging moeylyk valt, aan myn bed, kamer of huis gebonden, en my het schryven belet'.¹⁴⁴ Nu hij weer wat beter was, toonde hij zich 'zeer verlangende naar den uitslag van het financieele werk'. Uit enkele krantenartikelen had hij opgemaakt dat er nog geen zicht was op overeenstemming over de belastingen. Om deze te bereiken moest de regering volgens hem de Zuid-Nederlanders die bezwaren hadden tegen de hoge Hollandse schuld tegemoet komen met forse bezuinigingen, op militaire uitgaven en op de financiële administratie. Hier verloochende de oud-minister van Financiën zich niet. Ook de pleitbezorger van vrijhandel liet zich gelden. De brief eindigde namelijk met de uitspraak dat hij verdeeldheid en 'nieuwe schokken' vreesde, aan acties voor vrijhandel kon 'menigen oud Nederlander verleid raken om mede te doen'. Hij sprak zich ook uit tegen ieder land dat zich gewapenderhand met de zaken van andere volken wilde bemoeien. De brief eindigde somber: 'Zie daar een allegaartje van een zwaarmoedig hoofd, neem het als zodanig aan.'

Zijn Rotterdamse vriend Smeer schreef hem begin maart dat Gogel hopelijk spoedig geheel hersteld zou zijn.¹⁴⁵ Een andere vriend Van Styrum schreef echter een week later, dat hij met leedwezen had vernomen dat de koortsaanvallen aanhielden.¹⁴⁶ Gogel had ondertussen tot het laatst belangstelling voor maatschappelijke kwesties en financiële problemen, waarover hij nog graag met zijn vrienden sprak.¹⁴⁷

Hoezeer hij bij zijn advisering in het jaar daarvoor indruk op de koning had gemaakt, bewijst het feit dat deze hem – na al het vergeefse getouwtrek in de afgelopen maanden – in april toch nog opnieuw wilde benaderen voor een ministerspost! De ontwerp-stelselwet had namelijk tot veel politieke opschudding geleid. Appellius vond het moeilijk een wetsontwerp te verdedigen waar hij niet bij betrokken was geweest en hij vroeg twee of meer ministers bij de parlementaire behandeling in te schakelen. De minister van Financiën Six weigerde aan de verdediging deel te nemen, hetgeen op 11 april tot zijn ontslag leidde. Na alles wat er gebeurd was, had het voor de hand gelegen om Appellius als opvolger van Six te vragen, maar de koning had blijkbaar te weinig vertrouwen in deze loyale medewerker. Zijn gedachten gingen opnieuw naar Gogel uit. Nadat de koning echter was ingelicht over diens gezondheidstoestand begreep hij dat een nieuw verzoek geen zin had.¹⁴⁸ Na herhaald aandringen nam toen Cornelis Elout de portefeuille over, die echter we-

143 Vrijland, 'Kleine herinneringen aan een groot man', 24.

144 Gogel aan Röell, 7 maart 1821, NA, Röell, inv.nr. 162. Dit eerste gedeelte van de brief is evenals de laatste zin niet opgenomen in de *Memoriën*. Het overige is opgenomen in de *Memoriën*, 237-238.

145 Smeer aan Gogel, 6 maart 1821, NA, Gogel, inv.nr. 26.

146 Jan van Styrum aan Gogel, 13 april 1821, NA, Gogel, inv.nr. 26.

147 Anoniem, 'Kort levensbericht van I.J.A. Gogel', NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in *Algemeene Konst- en Letterbode*, 29 juni 1821.

148 Mollerus aan Röell, 2 mei 1821, NA, Röell, inv.nr. 120.

gens ziekte verstek liet gaan bij de verdediging in de Tweede Kamer.¹⁴⁹ Wel waren twee andere ministers aanwezig, namelijk Falck (onder meer Economische Zaken) en De Coninck (Binnenlandse Zaken), maar de verdediging kwam uiteindelijk toch bijna volledig op Appellius neer. In de nacht van 30 juni op 1 juli werd na hevige strijd de Stelselwet in de Tweede Kamer met een kleine meerderheid van 55 tegen 51 stemmen aangenomen en daarna in de Eerste Kamer met 21 tegen 17 stemmen aanvaard. De wet die op 12 juli in het Staatsblad verscheen, stelde in de samenstelling van belastingsoorten in belangrijke mate op Gogels stelsel uit 1805.¹⁵⁰ Het gehele pakket van belastingen trad op 1 januari 1823 in werking. Daar was een kwart eeuw politieke strijd en verwickelingen aan voorafgegaan.¹⁵¹ Het stelsel zou nog een lang leven hebben. Het droeg echter niet bij aan een grotere houdbaarheid van de unie tussen Noord en Zuid. Integendeel, het fiscale ongenoegen in Zuid, ook een gevolg van het Noord-Nederlandse karakter van het nieuwe belastingstelsel, speelde naast andere factoren een rol bij de breuk die in 1830 ontstond.¹⁵²

Voor de parlementaire behandeling van de Stelselwet overleed Gogel op 13 juni 1821 na een ziekte van twintig weken. De dag van zijn sterven was juist de eerste dag van de vierde openbare tentoonstelling van planten en gewassen in Haarlem, georganiseerd door de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij waar Gogel één van de directeurs van was. Hij was een groot liefhebber van bloemen en planten. Als een blijk van achting voor de ‘hoogstverdienstelijken heer Gogel’ werd in de tentoonstellingszaal een cypres met opschrift geplaatst.¹⁵³

Bij zijn begrafenis op 20 juni 1821 bleek de grote waardering die Alexander Gogel genoot. Cornelis Loots declameerde een gedicht in de stijl van die tijd.¹⁵⁴

Ontvang dan nu, o Gulzig Graf!
Met lust, door eeuw noch eeuw te boeten,
'k Breng ze u met weigerende voeten,
De prooi, die weêr de dood u gaf;
Hij heeft om u ter neêr geslagen,
En werpt hem onder gruis en zand...
Een Pijler van het Vaderland.

en hij eindigde met:

En in dit kerkje rust hij dan,
Die millioenen schats beheerde
De deugd méér dan die schat waardeerde,
De weelde om de eerlijkheid ontbeerde:
Hier rust de waarlijk brave man.

149 Colenbrander (ed.), *Gedenkschriften Falck*, 253,

150 Schuttevâer, ‘Ondeugd en deugd onzer 19-eeuwse belastingen’, 19; Pfeil, *Op gelijke voet*, 97; Stokman-Prins, ‘Belastingwetgeving 1813-1823’, 654.

151 Postma, ‘De geboorte van ons nationale belastingstelsel’.

152 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 128; Buyst, ‘De onmogelijke integratie’, 209.

153 *Algemene Konst- en letterbode*, 22 juni 1821.

154 Cornelis Loots, *Aandoeningen, bij het ter aarde bestellen der stoffelijke overblijfselen van mijn' neef, den heer I.J.A. Gogel, in de kerk te Hillegom den 20sten Junij 1821*, NA, Gogel, inv.nr. 1.

Gogel werd begraven in de grafkelder van zijn schoonfamilie Van Hasselt in de Maartenskerk te Hillegom. In een nis in de wand van het koor staat nog een marmeren grafvaas met de naam van Gogel.¹⁵⁵ Kort na zijn dood werd over Gogel gezegd: ‘Hij was eerlijk en regtvaardig in zijne bedoelingen en wandel, standvastig in zijne beginselen en oogmerken, maar voor overtuiging vatbaar, vlug in zijnen arbeid, sterk van geheugen, ernstig, maar duidelijk in het verkeer, vrolijk in zijne rust, trouw in zijne vriendschap en verschoonbaar in zijne dwalingen en gebreken.’¹⁵⁶ Enkele weken later liet Gogels buurman en vriend Willem H. Warnsinck Bzn. in de traditie van die tijd een gedicht *Aan de nagedachtenis van mijn hooggeachten vriend I.J.A. Gogel* verschijnen, dat niet minder dan veertien zesregelige coupletten telde.¹⁵⁷ Hij prees Gogel om zijn ‘rechtschapenheid, zielenadeldom, trouw aan zijn land’. Bovenal waardeerde hij hem als ‘dierbre Vrind’, maar daarnaast als ‘steun aan ’t Staatsgebouw’.

De letterkundige Witsen Geysbeek nam Gogel in 1822 op in zijn *Woordenboek der Nederduitsche dichters* met de aantekening dat de staatsman ondanks zijn drukke bezigheden gelegenheid had gevonden de letteren en de dichtkunst te beoefenen. De samensteller van het Woordenboek had ‘in het gezellige verkeer onderscheiden geestige dichtstukjes van hem gezien’ die hem ‘eer aandeden’. Hij achtte het niet onmogelijk dat er nog een verzameling van zijn nagelaten dichtstukken zou verschijnen en wilde in elk geval ‘zijne nagedachtenis als dichter’ aan de vergetelheid onttrekken.¹⁵⁸ De gedichten zijn echter niet bewaard gebleven. Het Woordenboek vermeldde ook Gogels vertaling van het Duitse zangspel *De Apothecar en de Doctor* die Gogel had geleverd.

Gogel liet een vrouw, een zoon en twee dochters na. De weduwe en haar zoon zetten het bedrijf voort. De zoon Jean Martin Gogel (ook wel Jan) was tevens ontvanger der belastingen. Cato van Hasselt zou haar man 28 jaar overleven en stierf in 1849 in Overveen. De zoon adverteerde op 18 juli 1854 in verschillende kranten dat hij het blauwsel- en vriesgroen-bedrijf door hem vele jaren gedreven onder de naam firma Wed. Gogel had overgedaan aan C. & J. Avis te Westzaan. De fabriek werd in datzelfde jaar afgebroken. Na de dood van Gogels zoon op 7 december 1854 verkochten de erfgenamen de buitenplaats Het Anker in 1856 voor vijftien duizend gulden.¹⁵⁹

De dochters van Gogel, Wijnanda en Elisabeth, stierven in 1864, respectievelijk 1873, beiden kinderloos. Uit het huwelijk van Gogels zoon met Maria Henrietta van der Burcht van Lichtenbergh was op 30 maart 1826 een dochter Catharina Gogel geboren, Gogels enige kleinkind. Zij trouwde met Adrianus Burger, cargadoor

155 Hulkenberg, *De hervormde of Sint Maartenskerk te Hillegom*, 150; website ‘Hillegom Promotie’, geraadpleegd op 2 juni 2014.

156 ‘Kort levensberigt van Gogel’.

157 Willem Hendrik Warnsinck Bzn, ‘Aan de nagedachtenis van mijn hooggeachten vriend I.J.A. Gogel’, NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in *Algemeene Konst- en Letterbode*, 13 juli 1821. Warnsinck, geb. 4 oktober 1782 te Amsterdam en vanaf 1805 suikerraffinadeur, woonde op het voor Gogel naburige buitenverblijf Willemsoord. Zij waren de laatste jaren veel met elkaar opgetrokken, Vrijland, ‘Kleine herinneringen aan een groot man’, 24.

158 Witsen Geysbeek, *Biographisch woordenboek der Nederduitsche dichters*, deel 2, 399.

159 Onderschrift bij foto, *Ons Bloemendaal* 36-4 (2012) 4; Post, ‘Blekerijen en blauwselfabrieken’, 10.

te Rotterdam. Sillem vertoefde een aantal weken in het huis van dit echtpaar om met de daar aanwezige omvangrijke verzameling geschriften en documenten zijn proefschrift voor te bereiden, dat in 1864 verscheen. Hun zoon Willem Simon Burger, een vermogende cargadoor, schonk de verzameling in 1909 aan het toenmalige Algemene Rijksarchief. Het Rijksmuseum, dat uit de Nationale Konst-Gallerij was voortgekomen die door Gogel was opgericht, verwierf in dat jaar een aantal ordetekens, een ambtskostuum en verschillende kostuumonderdelen. Willem Burger was getrouwd, maar het huwelijk bleef kinderloos. Zijn drie broers waren al eerder overleden, eveneens zonder kinderen, zodat er met het overlijden van Willem Burger geen nazaten van Alexander Gogel meer waren.¹⁶⁰ Na het overlijden van deze achterkleinzoon in 1933 ontving het Rijksmuseum bij legaat het door Van Bree geschilderde portret van Gogel en het 26-delige zilveren servies.

Belangrijker was dat Gogel Nederland een financieel fundament naliet waarop een nieuwe staat kon worden gebouwd. Door zijn stelsel van algemene belastingen was een herstel van het quotensysteem uitgesloten. Als ‘stuwend staatsman’ tijdens Schimmelpenninck en koning Lodewijk was hij ‘mede-bouwheer’ van de moderne Nederlandse staat, die na 1813 als zelfstandige eenheidsstaat bleef bestaan.¹⁶¹

160 *Nederland's Patriciaat*, 21 (1933-1934).

161 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 23.